

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XC VAN DE VERZAMELING

JAAR 1953
Aflivering 1-2

BRUGGE
"DE TEMPEL"
1953

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Émulation ”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

- H. VAN WERVEKE, „Hansa” in Vlaanderen en aangrenzende gebieden 5-42
- A. VIAENE, Twee zeldzame Brugse drukken van Hubert Goltzius 43-56
- J. J. POLLET, De Distributie te Roeselare 57-62

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- C. WYFFELS, Een „opstand” te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 Aug. en 18 Sept. 1297 63-72
- E. I. STRUBBE, Boeken van Luther verkocht door Jan Rijckaert te Gent (1522) 72-76
- Dom N. HUYGHEBAERT, De abdij van Sint-Jansberg te Ieper en de monialen van Groot-Bijgaarden in de xviii eeuw 77-83

BOEKBESPREKINGEN

- F. VAN DEN BERGHE, Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne (*R. L. Plancke*) 84-86
- D. DENYS, Toponymie van Roeselare (*Jos. De Smet*) 86-89
- KRONIEK 90-96

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME XC DE LA COLLECTION

ANNÉE 1953

BRUGES
"DE TEMPEL"

1953

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XC VAN DE VERZAMELING

JAAR 1953

BRUGGE
„DE TEMPEL”

1953

Handelingen van het

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

JAAR 1883

BRUGGE

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

1883

« Hansa » in Vlaanderen en aangrenzende gebieden

1. Stand van het onderzoek.

Over het woord en het begrip *hansa*, onder meer in Vlaanderen, en over de *hansa* geheten groeperingen van kooplieden, met name over de Vlaamse Hanze van Londen, zijn reeds tal van studiën verschenen. Toch is nog steeds geen volledige klaarheid bereikt, en het komt ons voor dat dienaangaande in de literatuur meningen worden verkondigd die met de gegevens van de bronnen in strijd zijn. Het loont dan ook de moeite bepaalde aspecten van het probleem aan een nieuw onderzoek te onderwerpen.

Het woord *hansa* (Ned. hanze, D. Hanse, Fr. hanse) dankt thans zijn algemene bekendheid in de eerste plaats aan de groepering van kooplieden, later bond van steden, die in de laat-middeleeuwse commerciële geschiedenis van Noord-Duitsland zulk een schitterende rol speelde. Ook in andere West-Europese landen hebben, hoofdzakelijk in de 12e en de 13e eeuw, handelaars zich in verenigingen van die naam aaneengesloten. In Vlaanderen wekte vooral de Vlaamse hanze van Londen de aandacht van de geschiedvorsers. Die belangstelling dankt zij niet alleen aan haar werkelijke betekenis, maar ook aan het feit dat, zo niet talrijke, dan toch belangrijke bronnen over haar bewaard bleven. Deze omvatten twee reeksen zogenaamde „statuten”, een Latijnse en een Franse. Brun-Lavainne ontdekte beide teksten, doch publiceerde alleen de Franse (1829)¹.

¹ BRUN-LAVAINNE, in : Archives historiques du Nord de la France et du Midi de la Belgique, I, blz. 182-185. Door hem, na collationering, heruitgegeven in : Roisin (1842), blz. 151-153.

Warnkönig gaf ze in 1835 de ene zowel als de andere uit²; hij schreef er ook een commentaar op, dat lange tijd gezaghebbend bleef. Eerst in 1893 ontwikkelde C. Koehne³ nieuwe zienswijzen, die echter spoedig tegenspraak uitlokten. O. m. stelde hij het voor alsof de hanzegraaf, ook in Vlaanderen, een grafelijk ambtenaar zou zijn geweest. Even weinig overtuigend was de stelling van E. Mayer, volgens wie de koopman door het hanzerecht te betalen onder een bijzondere bescherming van de vorst kwam te staan en in diens *familia* werd opgenomen⁴.

In zijn boek *Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au moyen âge*⁵ vond H. Vander Linden terloops de gelegenheid de opvatting van Mayer te bestrijden⁶, benevens sommige punten in Koehne's betoog⁷, echter niet diens hoofdstelling.

Eerst met de lezing van H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres*⁸, maakte onze kennis van het onderwerp belangrijke vorderingen. Zij weerlegde op afdoende wijze de theorieën van Koehne en van Mayer, zodat er voortaan geen aandacht meer aan hoefde besteed te worden. Zij verdiepte daarenboven ons inzicht in het wezen

² L. A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, (Tübingen 1835), I, Urk., blz. 81-85. Herdrukt in WARNKÖNIG-GHELDOLF, II, blz. 506-511. — Wij citeren ze verder volgens Warnkönig en als „Lat.” en „Fr.” Deze uitgaven zijn weinig nauwkeurig. Het is onze bedoeling er een nieuwe te bezorgen. Al onze citaten zijn op de handschriften gecollationneerd.

³ C. KOEHNE, *Das Hansgrafenamt* (Berlin 1893), o.a. Buch VII, Das Hansgrafenamt in den Niederlanden, blz. 205-253.

⁴ E. MAYER, *Zoll, Kaufmannschaft und Markt* (Germ. Abhandl. z. LXX. Geburtstag K. v. Maurers, Göttingen 1893, blz. 375-488, vooral 460-475).

⁵ (Gent 1896), blz. 26 e.v.

⁶ Blz. 27.

⁷ Blz. 28-31.

⁸ Bull. Acad. roy. Belg., cl. des lettres, 1899, blz. 65-108; herdrukt in : Les villes et les institutions urbaines, II, blz. 157-184, waarnaar hier wordt verwezen.

van de Vlaamse Hanze van Londen, en vestigde er o.m. de aandacht op dat men haar niet mag verwarren met de Hanze der XVII steden, zoals Pirenne's voorgangers, ook Vander Linden nog, steeds hadden gedaan. Toch kunnen we niet met al zijn opvattingen instemmen: we menen dat er geen reden is om in Vlaanderen een onderscheid te maken tussen een ouder en een jonger hanzerecht⁹, en dat het in de regel onjuist is de uitdrukkingen gilde en hanze als synoniemen voor een zelfde soort van koopliedenvereniging aan te wenden¹⁰.

Kort na Pirenne's lezing verscheen een artikel over hetzelfde onderwerp van de hand van K. Höhlbaum, *Ueber die flandrische Hanse von London*¹¹. Schrijver

⁹ Ald., blz. 165 : „Interrogés sans idée préconçue, les textes nous apprennent que la *hansa* est une prestation exigée par les marchands d'une ville des marchands étrangers qui fréquentent le marché de cette ville”, en verder, blz. 167 : „Pour en faire partie (= des gildes), il fallut désormais renoncer à son métier et payer un droit d'entrée très lourd que l'on appela droit de hanse. Quant à l'ancienne *hansa* perçue sur les étrangers, elle avait cessé d'avoir aucune utilité. Ce qui en restait disparut en Flandre au milieu du XIIIe siècle.”

¹⁰ Men leze namelijk uit deze passus : „Dans les Pays-Bas, l'acception *hanse* = *gilde* est plus ancienne encore [qu'en Angleterre] car les *hanseurs* dont il est question deux fois dans le *Cartre de la frairie de la halle des dras* à Valenciennes ... ne peuvent être autre chose que les membres d'un gilde étrangère” (*La Hanse flamande de Londres*, blz. 158, n. 5).

Ook in *Les comtes de la Hanse de Saint-Omer* (Bull. acad. roy. Belg., cl. des lettres, 1899, herdrukt in : *Les villes et les inst. urb.*, II, blz. 185-187), blz. 185 : „... l'association marchande connue sous le nom de gilde et de hanse”.

— Naderhand, blijkbaar onder de indruk van het hierna genoemde artikel van STEIN, kwam Pirenne er toe een onderscheid te maken tussen gilde en hanze (*A propos de la hanse parisienne des marchands de Peau*, in *Mélanges Charles Bémont*, 1913, herdrukt in *Les villes et les inst. urb.*, II, blz. 193-197, namelijk op blz. 195 van laatstgenoemde uitgave). — In *Les Villes du Moyen âge* echter (1927, — doch reeds in 1925 in Engelse uitgave —, herdrukt in *Les villes et les inst. urb.*, I, blz. 303-431, namelijk op blz. 406) keert hij terug tot de nuancerings van zijn eerste studie.

¹¹ In : *Hansische Geschichtsblätter*, 1898, blz. 147-180. Hoewel

stemde met de besluiten van zijn voorganger in, en vulde ze nog belangrijk aan door nader op de voorwaarden van het ontstaan der Hanze in te gaan.

Met de uitvoerige studie van W. Stein, *Hansa*¹², viel op het probleem een nieuw en belangrijk licht, waarmede in latere geschriften niet steeds voldoende rekening is gehouden. Dit onderzoek, waarbij bronnen uit gans Noord-West-Europa zijn betrokken, was toegespitst op de vraag, welke van de twee hoofdbetekeningen van het woord, hanzerecht of hanzevereniging, de oudste is. Gaandeweg interpreteerde Stein tal van teksten, waaruit totdantoe niet steeds de juiste conclusies waren getrokken. Zijn eigen beschouwingen kunnen echter op sommige plaatsen nog aangevuld en verbeterd worden.

De paar bladzijden die H. Planitz¹³ aan de hanzen wijdde brachten geen nieuwe inzichten. Belangrijk is daarentegen het artikel van E. Coornaert, *Les ghildes médiévales (Ve-XIVe siècles). Définition. Évolution*¹⁴. Schrijver betoogt op overtuigende wijze dat de koopliedengilden slechts een schakel waren in de evolutie van de gilden; hun economische functie was bijkomstig, een trek waardoor zij zich reeds duidelijk van de hanzen onderscheidden.

De bijdrage van Mevr. R. Doehaerd, *A propos du mot hanse*¹⁵, is het jongste geschrift over het onderwerp. Het is een interessante poging om de filiatie van de verschillende betekenissen van het woord *hansa* te bepalen. Wij hebben echter bezwaren tegen de door

Pirenne's lezing in BARB, 1899, voorkomt, is zij vóór Höhlbaums artikel verschenen (zie ald. blz. 150).

¹² In : Hans. Gesch., 1909, blz. 53-113.

¹³ *Kaufmannsgilde u. städtische Eidgenossenschaft* (Zeitschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., Germ. Abt., 60, 1940, blz. 1-116), blz. 19 e.v.

¹⁴ In : Rev. hist., 1948, janv.-mars, blz. 22-55, avril-juin, blz. 208-243. Zie vooral blz. 224-231.

¹⁵ In : Rev. du Nord, XXXIII, 1951, blz. 18-28.

schrijfster aangewende methode : het komt ons namelijk voor dat het woord *hansa* in de verschillende Noordwest-Europese beschavingskringen niet dezelfde werkelijkheid dekt, en dat met een mogelijke filiatie in elke beschavingskring afzonderlijk moet rekening gehouden worden; daarenboven is de interpretatie die Mevr. Doehaerd van sommige teksten geeft o.i. onjuist.

In de hiernavolgende uiteenzetting zullen wij aandacht wijden aan de instelling die in Vlaanderen en aangrenzende gebieden *hansa* werd genoemd. We betrekken in ons onderzoek niet alleen Vlaanderen (in de uitgebreide zin, met inbegrip dus van Waals-Vlaanderen en Artesië), maar ook Valenciën, Middelburg, Mechelen en Antwerpen, alle steden die zeer dicht bij Vlaanderen waren gelegen, en die daarenboven in sociaal-economisch opzicht met de Vlaamse verwant waren of erdoor beïnvloed.

2. De Vlaamse hanze van Londen.

Wij beginnen het onderzoek met de Vlaamse hanze van Londen. Zij is weliswaar niet de oudste hanze die hier in aanmerking komt. Wij zijn echter over haar verreweg het best ingelicht, en het inzicht in het wezen der instelling dat zij ons verschaft zal voor het goed begrip van de bronnen tot de andere verhelderend werken.

Wat wij over deze hanze weten berust vrijwel uitsluitend op twee teksten, die de uitgevers vrij onnauwkeurig „statuten” hebben genoemd. Wel spreekt Hegel in verband ermede van „Weistum”¹⁶, en werd zijn voorbeeld later door anderen gevolgd¹⁷, doch het nodige voorbehoud omtrent hun betrekkelijke waarde als

¹⁶ K. HEGEL, *Städte und Gilden* (Leipzig 1891), II, blz. 185.

¹⁷ Zie daarover STEIN, *hansa*, blz. 103 en noot 3.

getuigenis werd nooit in voldoende mate gemaakt. Pirenne noemt de Latijnse tekst, die voor de oudste doorgaat, „une sorte de record des Yprois sur les usages de l'association”, en zegt van de Franse dat hij „émane des échevins de Bruges et possède par conséquent un caractère officiel”¹⁸. Deze laatste zinsnede is echter misleidend : men zou er uit kunnen afleiden dat deze tekst voor de leden van de hanze als bindend gold. Dat blijkt echter geenszins het geval te zijn : de Brugse schepenen zelf, van wie hij uitgaat, beschouwen hem weliswaar als een trouwe optekening van de gebruiken der hanze, verklaren zich echter bereid op de basis van deze redactie tot een discussie met de leden van de andere steden over te gaan¹⁹.

Bij de beoordeling van deze twee bronnen moet men de evolutie voor ogen houden die de hanze in de loop van de 13e eeuw onderging : zoals verder nog zal blijken, streefden de Bruggelingen naar een groter overwicht in de vereniging, terwijl ook de schepenen van Brugge zich meer en meer opwierpen als de verdedigers van de belangen der Brugse kooplieden. Tegen die groeiende Brugse hegemonie kwam er een verzet los, waarvan de Ieperlingen, de machtigste groep na de Bruggelingen, de spreekbuis waren. De Latijnse (Ieperse) en de Franse (Brugse) tekst zijn dus de neerslag van twee tegengestelde standpunten. Nauwkeurig kunnen we ze geen van beide dateren. Pirenne nam op goede gronden aan dat zij respectievelijk niet ouder zijn dan 1187 en 1241²⁰. Höhlbaum, die zich bij hem aansloot, wees er bovendien op, dat ze vrij wat jonger kunnen zijn : de

¹⁸ *Hanse flam.*, blz. 170.

¹⁹ Fr. § 12 : „Cou faisons nous eskevin de Bruges à savoir à tous ceaus ki apartiennent à la hanse, ke ce sunt li droit point ki apartiennent à la hanse. Et s'il i a chose trop grieve u trop legiere, nous le volons amender par le kemun conseil de vous tous.”

²⁰ *Hanse flam.*, blz. 171.

Latijnse plaatste hij in het eerste derde van de 13e eeuw, de Franse beschouwde hij als na 1252, wellicht zelfs kort vóór 1285, ontstaan ²¹. In de inleiding tot een binnenkort te verschijnen nieuwe uitgave hopen wij aan te tonen dat zij hoogstwaarschijnlijk even oud zijn en uit het derde kwart van de 13e eeuw dagtekenen.

Over de datum van het ontstaan van de hanze leert dit alles ons intussen heel weinig ²². Het is waarschijnlijk dat zij reeds omstreeks 1200 een interstedelijke groepering van kooplieden was geworden. In een vroeger stadium hebben er hoogstwaarschijnlijk een aantal afzonderlijke stedelijke hanzen bestaan, die met het oog op de handel op Engeland waren opgericht; zij kunnen worden vergeleken met die van Sint-Omaars, waarover verder, de enige op Engeland georiënteerde hanze die zelfstandig bleef en zich niet bij de algemene hanze aansloot. Hoe vroeg in de 12e eeuw deze oudere lichamen waren opgericht geworden, kan men alleen voor die van Sint-Omaars gissen ²³.

In welke gebieden trad nu de Vlaamse Hanze van Londen op? De Latijnse statuten vermelden uitdrukkelijk Engeland, en in Engeland de steden Londen, Winchester en St. Ives; daarenboven maken zij gewag van niet nader omschreven Engelse en Schotse havens,

²¹ *Fl. Hanse*, blz. 174-175.

²² Een nauwkeurige *terminus ad quem* van het ontstaan schijnt op het eerste zicht een oorkonde van graaf Thomas voor Brugge, van Januari 1241, te verschaffen, waarin bepaald wordt dat een handwerker pas schepen kan worden, indien hij sedert jaar en dag zijn handwerk heeft verzaakt en de Londense hanze heeft verworven (HÖHLBAUM, *Fl. Hanse*, blz. 172. Tekst in WARNKÖNIG, II, I, Urk., blz. 98). De vermelding van de „Londense hanze” bewijst echter niet noodzakelijk het bestaan van de interstedelijke hanze. Het is goed denkbaar dat men van iemands „Londense hanze” sprak in de tijd van de stedelijke Brugse hanze, die de interstedelijke voorafging. In feite echter moet ook de interstedelijke ettelijke decennien ouder zijn dan 1241.

²³ Zie hierna, blz. 18.

waar de Londense hanze kon worden „gewonnen”²⁴. De Franse noemen alleen Engeland²⁵.

Waarschijnlijk kon men het lidmaatschap van de hanze *oorspronkelijk* alleen te Londen verwerven, met uitsluiting van andere plaatsen in Engeland of Schotland. Daar schijnt namelijk de uitdrukking *hansa londoniensis* op te wijzen, die hoofdzakelijk gebruikt werd om het lidmaatschap aan te duiden, niet alleen in de Latijnse „statuten”, maar ook in andere bronnen²⁶. De vereniging daarentegen heet in eerstgenoemde tekst: „hansa Flandrensiū, Brugensiū scilicet et illorum qui ad hansam illam pertinent”²⁷.

Naar luid van de Latijnse tekst kon men de hanze, behalve te Londen, ook winnen te Winchester, St. Ives en in sommige niet genoemde Engelse en Schotse

²⁴ Lat. blz. 81, § 2; 82, § 5.

²⁵ Fr., blz. 83, § 1; 84, §§ 5 en 6; 85, §§ 7, 9 en 11.

Sedert Vander Linden heeft men gemeend dat de Vlaamse Hanze van Londen ook bevoegd was voor de gebieden ten oosten van de Maas. Trots de gelijkenis met de gegevens voor Middelburg, Mechelen en Antwerpen (zie hierna) kan die opvatting niet worden gehandhaafd. Zij berustte op een zinsnede van de Latijnse tekst die moeilijk te ontcijferen is. Warnkönig had „ultra mensem” gelezen (blz. 81, § 2). Finot, die de passus op verzoek van Vander Linden collationeerde, zag er „ultra Meusam” in (VANDER LINDEN, *Gildes*, blz. 28). Na laatstgenoemde rekenden ook Pirenne (*Hanse fl.*, blz. 173), Höhlbaum (*Fl. Hanse*, blz. 157) en Stein (*hansa*, blz. 110) de landen beoosten de Maas tot het gebied van de Hanze. Maar deze enige vermelding klinkt uiterst vreemd en detoneert bij wat wij voor het overige van de vereniging weten. In de inleiding tot onze nieuwe uitgave van de „statuten” zullen wij deze zienswijze nader toelichten.

²⁶ Lat., blz. 81, § 1. Oorkonde van graaf Thomas (Jan. 1241), WARNKÖNIG, II, 1, Urk., blz. 98. — Brugse stadsrekeningen GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inv. arch. Bruges*, IV, blz. 270-278. — Reglementen van de Brugse draperie: G. ESPINAS-H. PIRENNE, *Rec. doc. rel. à l'hist. de l'ind. drap. en Flandre*, I, o.a. blz. 351, r. 28: „Hen moet niemen say doen verwen, no ketel verwe in lakene no in saye sonder in garne, die sine ghebordichede niene hevet ende sine Loensce hanse” (1277-’78).

²⁷ Lat., blz. 81. Reeds HÖHLBAUM, blz. 157, n. 1, verbeterde terecht de lezing „Brugensis” van de uitgaven in „Brugensium”.

havens²⁸. Uit de bewoordingen kan men evenwel afleiden dat de Ieperlingen zich in dit artikel te weer stellen tegen een aanspraak om de hanze nog elders te laten winnen²⁹. En inderdaad : de Franse tekst houdt vol dat dit ook in Vlaanderen kon gebeuren, en wel te Brugge³⁰. Maar dat was ongetwijfeld een gevolg van de evolutie in de hanze zelf, waarop we zo even zinspeelden.

De hanze was uit kooplieden van een groot aantal steden samengesteld. De Latijnse tekst noemt : *Brugge, Ieper, Diksmuide, Aardenburg, Rijsel, Oudenburg, Oostburg, Damme, Torhout, Sint-Winnoksbergen, Veurne, Doornik, Orchies, Belle, Poperinge*; daarenboven zinspeelt hij op nog andere steden, die hij niet bij name noemt, maar waarvan hij zegt dat zij een weekmarkt bezitten en daardoor gequalificeerd zijn om op een hanzevergadering, evenals de laatste tien hiervóór genoemde, door één „vinder” vertegenwoordigd te zijn³¹. De Franse tekst kent, behalve de hiervóór door ons cursief gedrukte namen, ook IJzendijke en Sint-Anna-ter-Muiden. Dit verschil kan men verklaren doordat geen van beide lijsten exhaustief beweert te zijn.

Over de werking van de hanze geven de teksten slechts fragmentarische inlichtingen. Zoveel is echter duidelijk — en daaraan is totnogtoe te weinig aandacht geschon-

²⁸ Lat., blz. 81, § 2; 82, § 5.

²⁹ Lat., blz. 84, § 5 : „Sciendum eciam quod nemo hansam suam lucrari potest, nisi ...”. — Stein, blz. 105-106, vertaalt *lucrari* door „ausüben”. Dat is volkomen willekeurig, en is Stein ingegeven door zijn opvatting, als zou Londen de *zetel* van de hanze zijn. Zie verder noot 107.

³⁰ Fr., blz. 85, § 9 : „Tout cil ki voelent hanse en Flandres waegnier, le puent gaaignier à Bruges tout en tel maniere com il le gaaigneroient en Engletiere ...”

³¹ Lat., blz. 82, § 3 : „... omnes alie ville, que ad hansam nostram pertinent, in quibus singulis septimanis forum conventuale tenetur, debent habere unum inventorem in omni pleno jure hanse, si invenire possint.” Reeds opgemerkt door Pirenne, blz. 170, n. 3.

ken — dat zij noch een bestendige leiding had noch een vaste zetel. In elke plaats waar Vlaamse kooplieden in Engeland of Schotland elkaar in voldoende aantal ontmoetten kon zij optreden om hun belangen te behartigen. In de daar gehouden vergaderingen³² werden de beslissingen getroffen door de *inventores* of *arbitres* die de kooplieden van de verschillende steden gerechtigd waren aan te stellen. Voor zover aanwezig, hadden, volgens de Latijnse tekst, de Bruggelingen recht op 8 vinders, de Ieperlingen op 4, die van Diksmuide, Aardenburg en Rijsel elk op 2, die van de andere steden elk op één³³. Volgens de Franse tekst moesten deze cijfers zijn : Ieper 4, Aardenburg 3, Diksmuide en Oudenburg elk 2, de andere kleine steden elk één, Brugge zoveel als alle andere samen³⁴. Het is duidelijk dat ook hier de Franse tekst verregaande Brugse aanspraken weerspiegelt.

De hanzegraaf moest steeds een Bruggeling zijn, dat erkent volmondig de Latijnse tekst³⁵. De Franse voegt er aan toe dat men geen hanzevergadering kan houden buiten de aanwezigheid van een Bruggeling, „om hanzegraaf te zijn, en die zijn Londense hanze gewonnen hebbe”³⁶. Dit schijnt er ook op te wijzen dat men met het oog op elke vergadering een hanzegraaf ad hoc aanstelde.

Nog duidelijker blijkt het tijdelijk karakter van de leiding uit wat gezegd wordt over de tweede gezaghebber van de hanze, de *scildraca*³⁷. In de literatuur

³² „In omni pleno jure hanse” (Lat., blz. 82, § 3); „sir à la hanse” (Fr., blz. 83, § 1); „hanseroit, hanser” (Fr., blz. 83, § 2); „en tous lius où on siet droite hanse” (Fr., blz. 83, § 3).

³³ Lat., blz. 82, § 3.

³⁴ Fr., blz. 83-84, § 3.

³⁵ Lat., blz. 82, § 3.

³⁶ Fr., blz. 83, § 1 : „S'il n'i a home de Bruges ki soit quens de la hanse et ki n'ait la hanse de Londres gaaigné.”

³⁷ Het woord schijnt wel oorspronkelijk te betekenen : „hij die het

heet het gewoonlijk zonder meer dat hij een Ieperling moest zijn ³⁸. In feite ging men volgens de Latijnse tekst bij zijn aanstelling aldus te werk : de Ieperlingen verkozen de *scildraca* onder de hunnen; was er slechts één Ieperling aanwezig, dan was hij van rechtswege benoemd; was er geen, dan kwam het ambt de Diksmuidenaars toe; bij ontstentenis van dezen, die van Aardenburg; daarna die van Rijsel ³⁹. Daaruit blijkt zonneklaar dat het ambt niet bestendig was, maar dat men op elke vergadering een *scildraca* moest aanstellen. De Franse tekst kent een gelijkaardige schikking; alleen is de volgorde hier : Ieper, Diksmuide, Aardenburg, Oudenburg ⁴⁰; er wordt nog aan toegevoegd dat ook wanneer geen enkel lid uit een van die vier steden aanwezig was, de vergadering toch mocht doorgaan, indien er althans een Bruggeling ter plaatse was (die dan blijkbaar als hanzegraaf optrad); men nam dan als *scildraca* „celui ki plus procains en fust”, blijkbaar een koopman uit een van de steden die recht hadden op één *arbitre* ⁴¹.

De Latijnse statuten lichten ons verder nog in over tweeërlei aangelegenheden die zich niet, zoals de vorige, in Engeland, maar in Vlaanderen afspeelen. Indien sommige goederen „residua fuerint vel arrestata” (wat hiermede bedoeld wordt is enigszins duister), dan moet de *scildraca* ze naar de eerstkomende Vlaamse jaarmarkt

schild draagt”. Het is blijkbaar een herinnering aan de tijd toen de kooplieden in karavaan reisden. In de tijd van de „statuten” heeft de *scildraca* een administratieve taak.

³⁸ PIRENNE, *Hanse fl.*, blz. 172. — STEIN, blz. 104. — HÖHLBAUM, blz. 169, voegt er weliswaar aan toe : „nur in Notfall fand eine Substitution für letzteres [Ypern] zunächst durch Dixmuiden statt.”

³⁹ Lat., blz. 82, § 3.

⁴⁰ Het is merkwaardig dat in beide teksten alleen die steden voor het ambt in aanmerking komen die meer dan één *inventor (arbitre)* in de vergadering hebben, behalve Brugge natuurlijk.

⁴¹ Fr., blz. 83, § 2. Dit telkens opnieuw aanstellen van een *scildraca* als het vereist is blijkt nog uit Fr., blz. 85, § 9.

brengen, waar hij ze moet „de consilio istorum (= de kooplieden van Brugge, Ieper, Diksmuide, Aardenburg en Rijsel) locare et disponere ad usum hanse”. Niet van alle vijf steden dienen kooplieden aanwezig te zijn, echter wel op zijn minst één van Brugge⁴². — Ook is er in de Latijnse tekst een procedure voorzien voor het geval iemand zijn lidmaatschap van de hanze betwist ziet. Het is daarbij duidelijk dat er geen geschreven optekening van de leden bestond : het bewijs moest op de eerstkomende jaarmarkt, of uiterlijk op de daaropvolgende, door getuigenis worden geleverd. Dit moest gebeuren vóór hanzeleden van de vijf hiervóór genoemde steden, voor zover aanwezig, en als getuigen moesten twee hanzeleden optreden, waaronder één uit een van die vijf steden⁴³.

Behalve dat we hier een bevestiging vernemen van de vooraanstaande positie der vijf steden die volgens de Latijnse tekst recht hadden op meer dan één vinder, en dat we hier duidelijk de afwezigheid van een gevestigde administratie voelen, zijn deze artikelen nog om deze reden belangrijk : de hanze blijkt weliswaar ook in het binnenland op te treden, maar uitsluitend tengevolge van haar bevoegdheid aan gene zijde van de zee, die primair blijft.

Ten slotte leren de twee teksten, zowel de Franse als de Latijnse, ons nog het volgende over de verhouding van de hanze tot de gilden : om lid te kunnen worden van de hanze was vereist, dat men vooraf lid zij van de *caritas* of *conflarie* (= confrérie), d.w.z. van het koopmansgild van zijn eigen stad, en daartoe het — zeer hoge — toegangsrecht van minstens één mark goud

⁴² Lat., blz. 82, § 5.

⁴³ Lat., blz. 82-83, § 6. Door de Franse tekst, blz. 85, § 9, wordt, voor de te Brugge gewonnen hanze (wat een nieuwigheid was), de optekening in een *brief* voorgesteld.

(of 10 mark zilver, voegt de Franse tekst er aan toe) hebbe betaald ⁴⁴. Uit de samenhang blijkt, dat, zo men niet lid van de hanze kan worden zonder van de plaatselijke *caritas* deel uit te maken, het omgekeerde wel degelijk mogelijk is. Bijgevolg kan de hanze niet worden beschouwd als een „federatie van gilden” ⁴⁵. Het alternatief dat Pirenne formuleert : „La hanse de Londres doit être considérée ... comme un agrandissement de la hanse de Bruges ou, plus exactement, comme une *fédération* de *gildes* urbaines sous la *présidence* de celle de Bruges”, zou ik verkiezen te vervangen door het volgende : ofwel een uitbreiding van de Brugse hanze, ofwel een *versmelting* van stedelijke *hanzen* waarin de Brugelingen het *overwicht* hadden ⁴⁶.

3. De Hanze van Sint-Omaars.

Sint-Omaars bezat een koopliedengild (*gilda*, ook wel eens *charitei*), dat minstens tot de jaren 1072-'83 opklom, en waarvan de statuten waarschijnlijk uit de laatste jaren van de 11e eeuw dagtekenen ⁴⁷. Het wordt in de 12e en de 13e eeuw bij herhaling vermeld ⁴⁸.

Daarenboven bestond er te Sint-Omaars een hanze. Het register van haar ontvangers, dat de jaren 1244 tot 1368 bestrijkt, is bewaard gebleven; vooraan zijn de statuten van de hanze opgenomen, die dus in 1244 of daarvoor zijn opgesteld ⁴⁹.

⁴⁴ Lat., blz. 82, § 5. — Fr., blz. 84, § 5.

⁴⁵ Zoals PIRENNE, blz. 171, het voorstelt, terwijl MEVR. DOEHAERD, blz. 27, het terecht ontkent.

⁴⁶ STEIN, blz. 107-108, spreekt zich voor de eerste mogelijkheid uit.

⁴⁷ Uitgave door G. ESPINAS en H. PIRENNE, in *Le Moyen Age*, 1900. De herdruk van deze uitgave in : *Les villes et les institutions urbaines*, II, blz. 189-192, is wegens de talrijke drukfouten onbruikbaar.

⁴⁸ A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle* (Parijs 1877), blz. 272-282.

⁴⁹ GIRY, blz. 282-284; tekst van de statuten op blz. 413.

Vander Linden en Pirenne beschouwden gilde en hanze te Sint-Omaars als één zelfde instelling⁵⁰, Stein en Coornaert daarentegen, — en o.i. terecht —, als twee verschillende verenigingen, zoals ook vóór hen reeds Giry had gedaan⁵¹. Niet alleen wordt het gild nog in 1282 vermeld, lang nadat voor het eerst van de hanze sprake was. Bovendien echter verschijnen zij elk met hun typische trekken : het gild als uiting van de sociale saamhorigheid der kooplieden, de hanze als een lichaam ter bevordering van de handel in bepaalde buitenlandse gebieden; beide hebben zij hun statuten, die hemelsbreed van elkaar verschillen.

De statuten van de hanze, in 1244 of daarvóór, zeggen dat de hanze is opgericht door *li anchisour*, „de voorvaderen”⁵², wat wel op het midden van de 12e eeuw zou kunnen wijzen : opvallend in dat verband is inderdaad het feit dat Sint-Omaars in 1155 van Hendrik II in Engeland zijn eerste handelsprivilege ontving⁵³.

Toetreding tot de hanze was verplicht voor ieder koopman van Sint-Omaars die handel dreef in Engeland, Schotland en Ierland, of in de streken aan de overzijde van de Somme⁵⁴.

In verband met deze laatste richting lette men er op, dat het bedoelde gebied op een bepaalde afstand van de

⁵⁰ VANDER LINDEN, *Gildes*, blz. 32. — PIRENNE, *Comtes de la hanse de Saint-Omer*, blz. 185, 186, 187; *Villes de moyen âge*, blz. 406.

⁵¹ STEIN, blz. 67. — COORNAERT, blz. 228.

⁵² MEVR. DOEHAERD, blz. 22 en noot 21, ziet blijkbaar, ten onrechte, in *anchisour* een van *hansa* afgeleid woord, met de betekenis van : persoon die het hanzerécht heft. Zie echter : GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancien français*, sub verbo *ancesor*.

⁵³ Tekst in GIRY, blz. 381. Voor de datum : HÖHLBAUM, blz. 159.

⁵⁴ „ke nus marcheans ne doit marcheander en Engleterre ne en Eſcoche ne en Irlande ne de la Somme, se il n'a se hanse.” Onjuiste interpretatie bij MEVR. DOEHAERD, blz. 26 : „[la Hanse de Saint-Omer] réunit les marchands de la ville et ceux de différentes localités du pays de la Somme, qui désirent être traités comme les bourgeois de Saint-Omer en Angleterre, en Ecosse et en Irlande.”

stad verwijderd is, en dat een bepaalde rivier als grens ervan wordt gedacht. We zullen nog verschillende dergelijke gevallen ontmoeten.

In sommige opzichten vertonen de statuten van deze hanze een grote gelijkenis met de teksten van de Vlaamse Hanze van Londen : hier zowel als ginds kocht hij, wiens vader reeds van de hanze deel uitmaakte, het lidmaatschap voor een geringer som dan de buitenstaander, en werden handwerkers en kleinhandelaars pas in de vereniging opgenomen nadat zij hun vroeger bedrijf hadden opgegeven.

Het kan dan ook bevreemden dat de hanze van Sint-Omaars zich niet bij de Vlaamse hanze heeft aangesloten. Of zag zij er misschien voordeel in afzijdig te blijven, omdat zij in Engeland reeds vroeger en in ruimere mate dan de hanzen van de andere Vlaamse steden bevoorrecht was ? ⁵⁵

4. Hansa te Middelburg, Mechelen en Antwerpen.

De schaarse gegevens die op Middelburg, Mechelen en Antwerpen betrekking hebben vertonen een zekere gelijkenis, zodat we die drie steden samen kunnen bespreken. Voor Middelburg licht ons een oorkonde van graaf Floris V in (1271) ⁵⁶, voor Mechelen een privilege van de heer der stad, Wouter Berthout, ten gunste van het plaatselijk gild (1276) ⁵⁷, en voor Antwerpen een reglement van het lakengild (1308) ⁵⁸.

De oorkonde van Middelburg geeft aanleiding tot enige voorafgaandelijke opmerkingen. Zij betreft de

⁵⁵ HÖHLBAUM, blz. 159-161.

⁵⁶ Geciteerd volgens de uitgave van W. S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, III, blz. 3-4 (RGP, 's Gravenhage 1931).

⁵⁷ Uitg. H. JOOSEN, *Rec. de doc. rel. à l'hist. de l'ind. drap. à Malines* (BCRH, XCIX, 1935, blz. 365-572), blz. 402-404.

⁵⁸ Uitg. in MERTENS en TORFS, *Gesch. v. Antw.*, II, blz. 560.

confraternitas mercatorum van die stad. Men heeft gemeend dat *confraternitas* hier synoniem van *hansa* was ⁵⁹, wellicht ten gevolge van een verkeerde interpunctie in de uitgave. Er staat namelijk te lezen : „Quicumque, paterna successione liber, confraternitatem istam acquirere voluerit in hoc oppido, quadraginta denarios usualis et legalis monete in Middelburg dabit comiti, hanse duos denarios”. Deze interpunctie is onaanvaardbaar : het betalen van het entreegeld van een koopliedenvereniging aan de graaf is in deze gewesten volkomen abnormaal. Leest men daarentegen : „... in Middelburg dabit, comiti hanse duos denarios”, dan wordt alles betekenisvol : „40 d. aan de confraternitas, 2 d. aan de hanzegraaf”. Dat is voor de hanzegraaf hetzelfde bedrag als in de Vlaamse hanze van Londen ⁶⁰. Maar dan verdwijnt ook *hansa* als zelfstandige benaming van een vereniging uit de oorkonde van Middelburg en blijft het woord alleen over in de uitdrukking *comes hanse* ⁶¹ (en in de afleiding *hansare*). Men mag zich dan terecht afvragen of de *confraternitas mercatorum* niet eenvoudig het koopliedengild van Middelburg is, dat tevens de functie van een hanzevereniging vervult.

Dat behoeft niet te bevreemden. We zien zowel te Mechelen als te Antwerpen het hanzerecht door en ten bate van het gild geïnd worden ⁶². Van een hanzevereniging is aldaar geen spraak.

Het enige onderscheid tussen Middelburg enerzijds, Mechelen en Antwerpen anderzijds is, dat in eerstgenoemde stad een hanzegraaf wordt vermeld die in de

⁵⁹ COORNAERT, blz. 229 : „En 1271, à Middelbourg, *hansa* désigne aussi bien que *confraternitas* la communauté des marchands — et le nom de ghilde n'est pas cité.”

⁶⁰ Lat., blz. 81, § 1.

⁶¹ Deze uitdrukking komt een tweede maal in het stuk voor : „De omni autem emenda, que in confraternitate acciderit et que per formatores sive per comitem hanse ... non poterit coherceri...”

⁶² Zie noten 64 en 65.

confraternitas en in verband met het hanzerecht een bepaalde rol speelt.

Voor elk van de drie steden wordt bepaald dat wie handel drijft in bepaalde buitenlandse gebieden *hansa* verschuldigd is. In de drie gevallen geldt dit met name voor het gebied ten oosten van de Maas.

- Middelburg : a) ten oosten van de Maas;
 b) ten westen van het Zwin (het graafschap Vlaanderen buiten beschouwing gelaten) ⁶³.
- Mechelen : a) aan de overzijde van de Maas;
 b) aan de overzijde van de Schelde ⁶⁴.
- Antwerpen : aan de overzijde van de Maas ⁶⁵.

Te Middelburg genoten de zonen van de leden der *confraternitas*, zoals die van de leden der Vlaamse Hanze van Londen en van de Hanze van Sint-Omaars, een voorkeurtarief tegenover de zonen van niet-leden. Te Antwerpen betaalden de leden van het gild minder dan de niet-leden. Te Mechelen waren, naar het schijnt, de leden van het gild geen hanzerecht verschuldigd; de andere Mechelse kooplieden waren er wel degelijk aan onderworpen; de volders, wevers en andere ambachtslieden van dezelfde rang schrikte men af door hun een verdubbeld bedrag op te leggen.

⁶³ „Quicunq; duas mercas Hollandie vel amplius valens de foro ad forum attulerit ex parte orientali der Mase vel ex parte occidentali den Zwene, terra Flandrie excepta, debet hansari.” PIRENNE, *Hanse fl.*, blz. 162, n. 4, heeft hier verkeerdelijk begrepen dat de *vreemde* kooplieden te *Middelburg hansa* moesten betalen (behalve dan de Vlamingen).

⁶⁴ JOOSEN, blz. 403, § 3 : „... si quis burgensis non confrater dicte gulde tamquam mercator ultra Mosam perrexerit, persolvat hansam ... Et qui ultra Scaldam perrexerit tanquam mercator solvet ...”

⁶⁵ „Voordane so wie die lakene voeren doet over Mase, die in den gulde nyet en es ... sal ghelden die hanze ter gulden boef ...”

In de Mechelse bron is het hanzerecht voor het gebied over de Maas in Keulse munt, voor het gebied over de Schelde (Vlaanderen, Engeland) in sterling-munt uitgedrukt. Dit schijnt er op te wijzen dat het hanzerecht niet te Mechelen werd geïnd, maar in de twee genoemde gebieden zelf.

5. De Gentse Hanze.

We kunnen nu overgaan tot de verklaring van sommige teksten die totnogtoe tot uiteenlopende interpretaties aanleiding gaven. Bedoeld zijn de bekende oorkonden van Willem Clito voor Sint-Omaars (1127)⁶⁶, en van Filips van de Elzas voor Nieuwpoort (1168)⁶⁷, Damme (1180)⁶⁸ en Biervliet (1183)⁶⁹.

Pirenne besprak deze teksten naar aanleiding van de theorie van Mayer, en gaf als zijn opvatting te kennen : „Interrogés sans idée préconçue, les textes nous apprennent que la *hansa* est une prestation exigée par les marchands d'une ville des marchands étrangers qui fréquentent le marché de cette ville”⁷⁰. De vier ge-

⁶⁶ Willem Clito, 14 April 1127 : „Quisquis eorum ad terram imperatoris pro negotiatione sua perrexerit, a nemine meorum hansam persolvere cogatur.” Uitg. G. ESPINAS, *Le privilège de Saint-Omer de 1127*, (Revue du Nord, XXIX, 1947, blz. 46, art. 6).

⁶⁷ Filips van de Elzas, 1168 : „Voluntas etiam mea est et precipio ut consuetudini, quam negociatores mei hansam vocant, non subjaceant, et ubicumque burgenses meos (*lees, zoals bij Warnkönig* : mei eos) invenerint, ab eis hansam non exigant.” L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuwpoort*, blz. 151.

⁶⁸ Filips van de Elzas, 1180 : „Voluntas etiam mea est, ut consuetudini quam negociatores mei hansam vocant nusquam subjaceant, unde et omnibus mercatoribus et burgensibus terre nostre arctius inhi-beo, ne quis eorum burgensibus meis de Dam ubicumque terrarum eos invenerit hansam exigat”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées dans le Franc de Bruges*, Brussel 1890-'93, II, blz. 165.

⁶⁹ Filips van de Elzas, 1183 : zelfde tekst als voor Nieuwpoort. *Id., Ib.*, I, blz. 523.

⁷⁰ *Hanse fl.*, blz. 165-166.

noemde teksten zouden dus betekenen dat het de Vlaamse kooplieden verboden was *in hun eigen steden* hansa te heffen van de kooplieden van Sint-Omaars, Nieuwpoort, Damme of Biervliet. Stein verdedigde daarentegen de opvatting dat bedoelde heffing weliswaar van Vlaamse kooplieden uitging, doch dat zij dit recht in het buitenland inden, met name in Duitsland ⁷¹. Coornaert ⁷² en Mevr. Doehaerd ⁷³ sloten zich weer bij Pirenne aan. Naar onze mening had Stein het bij het rechte eind.

Willem Clito verbiedt inderdaad, volgens de keure van 1127, zijn onderdanen *hansa* te eisen van een lid van het gild van Sint-Omaars dat zich naar *het keizerrijk* heeft begeven. In de privileges voor Nieuwpoort en voor Biervliet, waarvan de tekst volkomen identiek is, verbiedt Filips van de Elzas zijn (andere) burgers *hansa* te eisen van de burgers van deze steden, „ubicumque eos invenerint”; en in het stuk voor Damme, dat er sterk mee verwant is, doch enigszins nadrukkelijker geformuleerd, spreekt hij van „ubicumque terrarum”. Dit sluit Vlaanderen wel niet formeel uit, maar het spreekt van zelf dat de graaf zich anders zou hebben uitgedrukt indien hij in de eerste plaats de markt van zijn eigen steden had bedoeld. Leest men de tekst onbevangen, dan begrijpt men dat de steller aan gebieden buiten het graafschap heeft gedacht, en daarvoor komt dan in de eerste plaats het keizerrijk in aanmerking, dat in het privilege voor Sint-Omaars uitdrukkelijk is genoemd.

Herinneren we ons nu, dat we in Engeland en Schotland reeds een heffing van *hansa* door de Vlaamse hanze van Londen kennen, dat de hanze van Sint-Omaars evenzo handelde tegenover de handelaars die zich naar de Britse Eilanden of naar de streek bezuiden de Somme

⁷¹ *hansa*, blz. 57-58.

⁷² *Ghildes*, blz. 225-226.

⁷³ Blz. 20 en noot 13.

begaven, en dat bovendien de leden van het koopliedengild van Mechelen tegenover hun stadgenoten hetzelfde deden, o.a. ten oosten van de Maas, dan ligt het voor de hand dat we hier nogmaals voor een gelijkwaardige handelwijze staan. Het enige verschil is, dat in het geval van Sint-Omaars, Nieuwpoort, Damme en Biervliet de heffing geschiedde ten koste van *niet*-stadgenoten, wat door de graaf als een misbruik werd beschouwd, en derhalve verboden.

Welk is nu het gebied van het keizerrijk waarin zich in de 12e eeuw dergelijke voorvallen hebben afgespeeld? Ongetwijfeld de streek beoosten de Maas, in verband waarmede later nog de kooplieden van Middelburg, Mechelen en Antwerpen van hun stadgenoten *hansa* eisten, anders gezegd het Rijnland, het enige deel van Duitsland buiten de Nederlanden waarheen zich in de 12e eeuw een actieve handel van de Vlamingen richtte.

De Vlaamse burgers die hun landgenoten van de vier genoemde steden lastig vielen waren buiten twijfel de Gentenaars. *Zij* stonden in de handel op het Rijnland op het voorplan⁷⁴, *zij* hadden een hanze gevormd, reeds door een tekst van 1199 bekend, *hun* werd toen juist verbod opgelegd „iemand tot aansluiting te dwingen, behalve hen die wonen binnen de vier poorten van Gent of die tot de burcht van de graaf behoren”; ten slotte dient nog opgemerkt dat de tekst waarin ons dat wordt medegedeeld voor de leden van de Gentse hanze een voorkeurtarief voorziet in de tol van Dendermonde, d.w.z. *op de rivierweg van Gent naar het Rijnland*⁷⁵.

⁷⁴ Zie daarover vooral : W. STEIN, *Der Streit zwischen Köln und den Flandern um die Rheinschiffahrt im 12. Jahrhundert* (Hans. Gesch., 1911, blz. 187-213).

⁷⁵ WARKÖNIG-GHELDOLF, III, blz. 246, 248. Een tweede vermelding van de Gentse hanze, ditmaal in verband met Valenciën (1286), komt voor in : L. DEVILLERS, *Cart. des cens et rentes dus au comte de Hainaut*, II, blz. 10. Mijn hartelijke dank aan Dr C. Wyffels, die mij op deze passus wees.

Onze voorstelling sluit dus als een bus, terwijl de opvatting als zou de hier bedoelde *hansa* in *Vlaamse* steden zijn geheven niet alleen bezwaarlijk met de context in overeenstemming is te brengen, maar daarenboven geenszins strookt met wat de andere Vlaamse bronnen ons over het hanzerecht leren.

6. De hanseurs van Valenciën.

Een tekst die de historici veel hoofdbreken heeft gekost heeft betrekking op Valenciën. Bedoeld zijn de statuten van het koopliedengild van die stad. Zij bestaan uit drie delen, waarvan de oudste twee (§§ 1-20 en 21-41) in de jaren 1050-'70 thuishoren, terwijl het derde (§§ 42-69) een aantal bepalingen omvat die waarschijnlijk met tussenpozen van telkens enige jaren zijn ontstaan, maar toch blijkbaar alle vóór het midden van de 12e eeuw zijn opgetekend. De tekst is echter niet in de oorspronkelijke Latijnse versie bewaard gebleven, wel in een blijkbaar laat-dertiende eeuwse Romaanse vertaling, wat de betrouwbaarheid natuurlijk enigszins in het gedrang brengt ⁷⁶.

Deze statuten vertonen een grote gelijkenis met die van het gild van Sint-Omaars, o.a. waar ze orde pogen te brengen in de drinkgelagen van de gildebreeders. Zij wijken er echter ook van af, doordat zij veel meer aandacht schenken aan de handelsbedrijvigheid.

Op twee plaatsen gewaagt de tekst van *hanseurs*, met name in § 34 (tweede deel) en in § 65 (derde deel). Zij luiden respectievelijk als volgt :

§ 34 : „S'auscuns a compaignie avoecq hanseurs, u

⁷⁶ Uitg. bij H. CAFFIAUX, *Mémoire sur la charte de la frairie de la halle basse de Valenciennes (XIe et XIIe siècles)* (Mém. soc. nat. ant. France, 4e s., VIII, 1877, blz. 1-41). Opnieuw uitgegeven door H. CAFFIAUX, in CH. FAIDER, *Coutumes du pays et comté de Hainaut*, III (Brussel 1878), blz. 314-325.

voelle faire hansseur entrer en nostre caritet, il l'amendra au prouvost de V s." 77

§ 65 : „S'aucuns des Frères hansèche aucun hanseur au market mains que de V s ... (leemte).” 78

Pirenne was enigszins aarzelend in zijn interpretatie. Een eerste maal noemde hij de *hanseurs* leden van een vreemd gild, verder beschouwde hij hen eerder als leden van een interstedelijke hanze, en in een derde passus waagde hij de veronderstelling dat ze tot de Vlaamse hanze van Londen behoorden 79. Uit de samenhang blijkt dat volgens Pirenne de leden van het gild de *hanseurs* te Valencijn zelf ontmoetten.

Stein dorst er zich niet over uitspreken of met de *hanseurs* van § 34 kooplieden van Valencijn dan wel vreemdelingen zijn bedoeld; in die van § 65 daarentegen zag hij beslist vreemdelingen. Met de interpretatie van dit laatste artikel wist hij echter geen raad. § 34 verklaarde hij aldus : de leden van de caritas (gild) wilden zich aan de *hansa*-dwang onttrekken 80.

Volgens Coornaert waren de *hanseurs* vreemdelingen, die door de leden van het gild verplicht werden te Valencijn *hansa* te betalen om aldaar op de markt handel te mogen drijven 81.

Geen enkele dezer verklaringen komt ons aanvaardbaar voor.

De sleutel tot de interpretatie biedt o.i. de uitdrukking „au markiet” in § 65. Zij verschijnt reeds een eerste maal in de statuten, met name in § 8, waar de gildeleden

77 CAFFIAUX, blz. 33.

78 CAFFIAUX, blz. 40.

79 *Hanse fl.*, blz. 159, 169, 171. Dit laatste is reeds om deze reden moeilijk aanvaardbaar, dat de Vlaamse Hanze van Londen alleen bevoegd was voor de handel op Groot-Brittanië.

80 STEIN, blz. 60-62.

81 COORNAERT, blz. 227.

verbod wordt opgelegd zich *zonder wapens* „au markiet” te begeben ⁸². Pirenne wees er zeer terecht op dat hier onmogelijk sprake kan zijn van de markt van Valencijs, maar noodzakelijkerwijs van een vreemde markt ⁸³. Ten overvloede kan men nog op de samenhang met de volgende twee paragrafen wijzen, die betrekking hebben op de handelsreizen door de gildebreeders ondernomen ⁸⁴. Men houde er ten slotte ook rekening mede dat „au markiet” een vertaling is van een Latijnse uitdrukking, die alleen maar „ad mercatum” kan geluid hebben, en dat het bepalend lidwoord begrepen in „au” een willekeurige interpretatie van de vertaler vertegenwoordigt. Indien echter in § 8 met „au markiet” een vreemde markt bedoeld is, dan moet dat eveneens het geval zijn in § 65. In de hele tekst is er trouwens nergens sprake van handelsverrichtingen te Valencijs zelf, wel voortdurend van het optreden van de gildeleden buiten de stad ⁸⁵.

In de tweede plaats verdient in § 65 het woord *hansèche* onze aandacht. Het is een vorm van het werkwoord *hanser* (Lat. : *hansare*), dat we door de teksten voor Sint-Omaars en voor Middelburg kennen in de betekenis van door iemand „*hansa* doen betalen” ⁸⁶. Het bedrag 5 s. ⁸⁷ is, treffend genoeg, hetzelfde als het in de Vlaamse hanze van Londen van de erfe-

⁸² § 8 : „Quiconque ira au markiet sans armures, chest assavoir sans cotte de fier, u sans arch à XII sayettes et piles, li autres prendront de li le valeur de XII d.”

⁸³ *Hanse fl.*, blz. 166, n. 4.

⁸⁴ § 9 : „Qui va sans armures, s’il rent XII d. par loy, li carités ara le loy et chil qui seront en le voie aront les XII d.”

§ 10 : „Après che que li Frère seront issu ensamble de cheste ville, li uns demeureche avecq l’autre tout partout u besoins sera ...”

⁸⁵ §§ 8, 9, 10, 20, 43, 44, 45, 69.

⁸⁶ GIRY, *Saint-Omer*, blz. 413 : „Et nus ne doit marcheander de avoir de home se il n’est hansés” (hier kan ook bedoeld zijn dat voor de goederen *hansa* moet betaald). — Voor Middelburg zie noot 63.

⁸⁷ Niet 5 d., zoals bij Mevr. DOEHAERD, blz. 23, n. 29.

lijke leden geëiste minimum-bedrag van het hanzerecht ⁸⁸.

Op grond van deze vaststellingen lijkt het ons niet gewaagd § 65 aldus te vertalen : „Indien een van de broeders op een vreemde markt een *hanseur hansa* doet betalen (letterlijk : iemand door hem hansa te doen betalen tot hanseur maakt) voor een bedrag van minder dan 5 s. ...”. Volgde dan de sanctie, die we niet meer kennen.

Wat § 34 betreft, hij verbiedt de gildeleden „compaignie” te hebben met de *hanseurs* (d.i. blijkbaar met hen een handelsgezelschap te vormen), alsook te trachten hen in het gild te doen opnemen.

Men moet zich dan die *hanseurs* in de eerste plaats voorstellen als kooplieden van Valenciën, die geen deel mochten uitmaken van het gild. De statuten gewagen inderdaad in § 41 bis III van een dergelijke mogelijkheid ⁸⁹. Zij moesten echter wel hanzerecht betalen en werden daarom *hanseurs* geheten.

De toestand te Valenciën doet dan sterk denken aan die te Middelburg, te Mechelen en te Antwerpen in de 13e eeuw en in het begin van de 14e. Ook daar eiste het gild *hansa* van de kooplieden die het niet in zijn schoot opnam, maar die evenals de gildeleden in vreemde gebieden handel dreven.

7. De Hanze der XVII steden.

Over deze hanze, die, zoals reeds gezegd, lang met de Vlaamse Hanze van Londen werd verward, is men zeer slecht ingelicht. Het eerste stellig bericht is van 1230. Men kent de steden die er ca. 1250 deel van uitmaakten;

⁸⁸ Lat., blz. 81, § 1; Fr., blz. 84, § 4.

⁸⁹ „... tous les marcheans de cheste ville et de le pourçainte de cheste ville qui point ne sont en notre caritet...”

zij waren toen ten getale van 22, terwijl er bij de aanvang natuurlijk 17 moeten geweest zijn. Men mag aannemen dat zij ca. 1200 vaste vorm had aangenomen; er is in elk geval een aanwijzing dat dit in 1185 nog niet het geval was. Haar bloeitijd schijnt tussen 1225 en 1300 te hebben gelegen ⁹⁰.

Omstreeks 1250 waren kooplieden bij haar aangesloten uit tien steden van Vlaanderen (waarbij ook Doornik is gerekend) en Artesië, twee van Ponthieu, vier van Vermandois, twee van Champagne, benevens Reims, en drie steden van Neder-Lotharingen. Hoofddoel schijnt geweest te zijn een gezamenlijk optreden van de kooplieden uit het Noorden op de jaarmarkten van Chamliagne te bevorderen. Meestal spreken de teksten van „de XVII steden”, hoogst zelden van „de Hanze der XVII steden” ⁹¹.

Nergens vindt men enige inlichting over een eventueel hanzerecht, noch over de andere voorwaarden van het lidmaatschap, noch over de inrichting of de leiding van de hanze. Voor ons onderzoek levert zij dan ook nageoeg geen bruikbare gegevens op.

8. De Hanzegraven.

In verschillende steden van Vlaanderen en aangrenzende gebieden vindt men hanzegraven vermeld, soms in teksten die op een hanze betrekking hebben, soms ook in steden waar ons geen ander spoor van een hanze bekend is.

We spraken reeds van de hanzegraaf van de Vlaamse

⁹⁰ H. LAURENT, *La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens (XIIe-XVe siècle)* (Parijs 1935), blz. 86-95. Zie ook, van dezelfde auteur: *Nouvelles recherches sur la Hanse des XVII villes* (Le Moyen Age, 1935, 3e s., VI, blz. 81-94).

⁹¹ LAURENT, blz. 93 en noot 2. — MEYER, DOEHAERD, blz. 27, n. 44, spreekt van „les statuts de la Hanse des 17 villes”, met verwijzing naar Livre Roisin. Bedoeld zijn de aldaar door Brun-Lavainne afgedrukte Franse „statuten” van de Vlaamse Hanze van Londen.

hanze van Londen en van de Middelburgse hanzegraaf. Eerstgenoemde moest, volgens de twee reeksen „statuten” steeds een Bruggeling zijn. De Latijnse tekst kende hem slechts een toeslag van 2 d. toe op het hanzerecht van de nieuwe leden ⁹², terwijl in de Franse de *scildraca* dit bedrag opstreek ⁹³. Men mag uit het verband van de teksten afleiden dat hij de hanzevergaderingen voorzat, maar elke nadere aanwijzing omtrent zijn bevoegdheid ontbreekt.

De Middelburgse hanzegraaf was een ambtenaar van de *confraternitas mercatorum* (blijkbaar het kooplieden-gild) van die stad. Hij ontving, zoals zijn Brugse collega in de tijd van de Latijnse „statuten”, een toeslag van 2 d. op het hanzerecht van 5 s. die de vereniging toekwam. Hij had mede opdracht de boeten te innen die de leden van de *confraternitas* waren opgelegd ⁹⁴.

Te Sint-Omaars worden ons pas hanzegraven genoemd in verband met een reeds geëvolueerde toestand. In het reglement van 1244 heet het hoofd van de hanze er nog *doüen*. Andere bronnen noemen hem *maieur* ⁹⁵. In de jaren 1316-'17 tot 1318-'19 worden er telkens twee *comtes du hanse*, *comites mercatorum super hansam* of *comites hanse* vermeld. Zij werden in de registers van de vernieuwing der wet ingeschreven, onmiddellijk na de schepenen en de gezworenen. Pirenne achtte het waarschijnlijk dat zij toezicht uitoefenden op de laken-nijverheid ⁹⁶ en door de schepenen werden benoemd ⁹⁷.

⁹² Lat., blz. 81, § 1, 2.

⁹³ Fr., blz. 84, § 4. Een verkeerde lezing van Warnkönig deed totnogtoe geloven dat de 5 s. voor de hanzegraaf bestemd waren.

⁹⁴ HÖHLBAUM, *Hans. Urkund.*, I, blz. 245.

⁹⁵ GIRY, *Saint-Omer*, blz. 282.

⁹⁶ Dat deed ook de Brusselse hanzegraaf : STALLAERT, s. v. hanzegreve : „Ende dat mach de gulde besueken ende de hanzegreve also dicke als men wilt” (1365).

⁹⁷ PIRENNE, *Comtes de la hanse de Saint-Omer*.

Dat lijkt ons voor de 14e eeuw aanvaardbaar; in de 13e echter, althans volgens het reglement van uiterlijk 1244, schijnt de *doijen* eerder een hoofd van de hanze te zijn in de aard van de Brugse hanze-graaf ⁹⁸.

Ook te Rijsel waren er hanzegraven, en wel ten getale van vier. In 1235, wanneer we ze voor het eerst vermeld vinden, zijn zij stadsambtenaren, die een deel van het beheer van de stadsfinanciën in handen hadden ⁹⁹. Het is een vreemd geval : op dat ogenblik waren Rijselse kooplieden aangesloten zowel bij de Vlaamse Hanze van Londen als bij de Hanze der XVII steden. Men kan zich daarbuiten moeilijk nog een derde hanze voorstellen. Was er vroeger een zelfstandige Rijselse hanze geweest, waarvan zij de hoofden waren ? Is de titel op een stedelijk ambt overgegaan, toen die hanze in een interstedelijke hanze was opgegaan ? Op al die vragen moeten we helaas het antwoord schuldig blijven.

Ten slotte zijn er ook nog de Oudenaardse „heinsgraven”. Zij worden in de keure van de draperie (1338) ¹⁰⁰ vermeld, en blijken dan stedelijke ambtenaren te zijn, belast met het toezicht en de rechtspraak in verband met de handel der Oudenaardse kooplieden, hoofdzakelijk op de vijf jaarmarkten van Vlaanderen (Ieper, Brugge, Torhout, Rijsel en Mesen), alsook op die van Doornik. Overigens kent men te Oudenaarde geen hanze, en het zou verwonderlijk zijn indien er aldaar in de 13e eeuw een instelling had bestaan in de aard van de Vlaamse Hanze van Londen, die van Sint-Omaars of die van Gent. Alles schijnt er immers op te wijzen dat de export van Oudenaards laken buiten de grenzen van het

⁹⁸ GIRY, *Saint-Omer*, blz. 413.

⁹⁹ VANDER LINDEN, *Gildes*, blz. 33.

¹⁰⁰ PIRENNE, *Hanse fl.*, blz. 178-179, n. 3. De teksten thans ook in ESPINAS-PIRENNE, *Rec. ind. drap.*, I, blz. 273-279, nrs. 60, 95-99, 101-102.

graafschap van zeer jonge datum is. De oudste vermelding die we kennen komt in het toltarief van Parijs van 1296-'97 voor ¹⁰¹. Nergens vindt men een spoor in het buitenland van een Oudenaards koopman vóór de 14e eeuw. We aarzelen dan ook, in tegenstelling met Pirenne, uit het bestaan van heinsgraven tot dat van een Oudenaardse hanze te concluderen.

Ook de voorbeelden van Rijsel en van Middelburg, waar een dergelijke conclusie geenszins gewettigd is, manen tot voorzichtigheid.

9. Overzicht van de bereikte resultaten.

Kooplieden van de hiernavolgende steden hebben

Vermoe- delijke tijd van ontstaan	Steden	Bezocht gebied
11e eeuw	Valencijn	?
12e eeuw	Gent	Rijnland
12e eeuw	Sint-Omaars	a) Engeland, Schotland, Ierland b) bezuiden de Somme
± 1200	Vlaamse en Noord-Franse steden van de Hanze der XVII steden	Jaarmarkten van Champagne
± 1200	Steden van de Vlaamse Hanze van Londen	Engeland en Schotland
13e eeuw	Middelburg	a) beoosten de Maas ¹⁰² b) bezuiden het Zwin (Vlaanderen uitgezonderd)
13e eeuw	Mechelen	a) beoosten de Maas b) bewesten de Schelde
begin 14e eeuw	Antwerpen	beoosten de Maas

¹⁰¹ LAURENT, *Draperie*, blz. 133, 212.

¹⁰² Dat „beoosten de Maas” en „Rijnland” hetzelfde betekenen, blijkt uit WARNEKÖNIG-GHELDOLF, II, blz. 490: „Et se uns marcans de Gant acate vin dela le Meuze”.

hanzerecht geheven en (of) een hanzevereniging opgericht met het oog op de handel in een buitenlands gebied.

In elk van deze gevallen was het gebied waar hanzerecht werd geheven en (of) de hanzevereniging actief optrad, gescheiden van de eigen stad door de zee of door een strook grondgebied, waar de kooplieden niet aan het hanzeregime waren onderworpen.

De heffing van hanzerecht stelt men vast voor : Valencijn, Gent, Sint-Omaars, de Vlaamse Hanze van Londen, Middelburg, Mechelen, Antwerpen.

Voor de volgende steden is het zeker of waarschijnlijk dat dit recht ook in het bewuste buitenlands gebied werd geheven : Valencijn, Gent, Sint-Omaars (misschien ook te Sint-Omaars zelf), Vlaamse Hanze van Londen (later ook te Brugge), Mechelen (waarschijnlijk), Antwerpen (waarschijnlijk) Voor Middelburg daarentegen is dit vrij onzeker.

Het hanzerecht bedroeg te :

Valencijn : minstens 5 s.;

Sint-Omaars :

- a) 6 s. sterl. (+ 3 s. 4 d. sterl. *hopringhe*) voor zonen van leden;
- b) 10 s. sterl. (+ 6 s. 8 d. sterl. *hopringhe*) voor zonen van niet-leden;

Vlaamse Hanze van Londen :

- a) 5 s. sterl. (+ 2 + 1 d. sterl.) voor zonen van leden;
- b) 30 s. sterl. (+ 2 + 1 d. sterl.) voor zonen van niet-leden.

Middelburg : 40 d. (+ 2 d.);

Mechelen :

- a) 6 s. 4 d. colon. (beoosten de Maas) of 6 s. 8 d. sterl. (bewesten de Schelde) } voor kooplieden
niet-leden van
het gild;
- b) 12 s. 8 d. colon. (beoosten de Maas) of 13 s. 4 d. sterl. (bewesten de Schelde) } voor volders,
wevers, enz.

In de volgende gevallen staat het vast, of is het althans waarschijnlijk, dat de heffing van het hanzerecht ook werkelijk verband hield met de oprichting van een hanzevereniging : Gent, Sint-Omaars, Vlaamse Hanze van Londen. Voor Valencijs is dit mogelijk; voor Middelburg, Mechelen en Antwerpen was het blijkbaar niet het geval : daar nam het gild de taak van de hanzevereniging waar.

Voor de Hanze der XVII steden bezitten we geen inlichtingen aangaande de heffing van een hanzerecht.

In een paar gevallen ontstonden interstedelijke hanzen hetzij door federatie van plaatselijke hanzen, hetzij door uitbreiding van een stedelijke hanze tot kooplieden van andere steden (Hanze der XVII steden, Vlaamse Hanze van Londen). Een voorbeeld van niet geslaagd streven in laatstgenoemde zin vormt de Gentse Hanze.

Hanzegraven, als hoofden van een hanzevereniging, troffen we aan te Sint-Omaars en in de Vlaamse Hanze van Londen. Uit de vermelding van hanzegraven te Middelburg, te Rijsel en te Oudenaarde kon echter niet met zekerheid of zelfs met waarschijnlijkheid tot het bestaan van hanzeverenigingen in die steden worden geconcludeerd.

Gild en hanze waren in principe niet identiek. Dit blijkt in verschillende steden. Te Valencijs waren de *hanseurs*, die misschien door het betalen van het hanzerecht in een hanzevereniging waren opgenomen, niet tot het gild toegelaten. Te Sint-Omaars is het duidelijk dat het gild en de hanze naast elkaar bestonden. In de Vlaamse Hanze van Londen was lidmaatschap van het plaatselijk gild voorwaarde om, mits een nieuw entreegeld, tot de hanze te worden toegelaten; men kon dus ook lid zijn van het gild van zijn eigen stad zonder tot de

hanze te behoren. Te Middelburg, te Mechelen en te Antwerpen, waar blijkbaar geen eigenlijke hanzeverenigingen bestonden, hief in elk geval het gild een hanzerecht (ook) van niet-gildeleden.

Het was een vrij verspreide strekking de handwerkers uit de hanze te weren : voor de hanze van Sint-Omaars en voor de Vlaamse Hanze van Londen vernemen we althans uitdrukkelijk dat uitoefening van een handwerk of van een kleinhandel onverenigbaar was met het lidmaatschap. (Hetzelfde geldt voor de *confraternitas* van Middelburg). De Mechelaars sloten de handwerkers niet formeel uit van de buitenlandse handel, maar maakten het voor hen feitelijk onmogelijk door van hen een verdubbeld hanzerecht te eisen.

Hanzerecht en hanzevereniging waren met het oog op de buitenlandse handel ontstaan. In verband met haar — primaire — rol in de vreemde kwam het echter ook voor dat de vereniging — secundair — binnen de grenzen van het eigen land als zodanig optrad. Dat gold voor de Vlaamse Hanze van Londen met het oog op de zorg voor de in Engeland „achtergebleven of gearresteerde” goederen, over wier bestemming op de eerstvolgende Vlaamse jaarmarkt moest worden beslist; dat geldt ook voor de Gentse Hanze, die voor haar leden begunstingen verwierf op de Schelde te Dendermonde en te Valenciën.

Ten slotte nog een overzicht van de verschillende betekenissen van *hansa* en zijn afleidingen, voor zover zij in de bronnen voor Vlaanderen en aangrenzende gebieden voorkomen :

Valenciën :

hanseur (Fr.) : persoon op wie hanzerecht wordt gegeven;
misschien ook : lid van hanzevereniging.

hanser (Fr.) (overgankelijk) : op iemand hanzerecht heffen.

Gent :

hansa (Lat.) : hanzevereniging

hansa (Lat.) : hanzerecht.

Sint-Omaars :

hanse (Fr.) : hanzevereniging

hanse (Fr.) : lidmaatschap van hanzevereniging

hanser (Fr.) (overgankelijk) : hanzerecht heffen op.

Vlaamse Hanze van Londen :

hanse (Lat.), *hanse* (Fr.) : hanzevereniging

hansa (Lat.), *hanse* (Fr.), *hanse* (Ned.) : lidmaatschap van hanzevereniging

hanse (Fr.) : hanzerecht

hanse (Fr.) : vergadering van hanzevereniging

hanser (Fr.) (onovergankelijk) : vergadering van hanzevereniging houden.

Hanze der XVII steden :

hanse (Fr.) : hanzevereniging.

Middelburg :

hansa (Lat.) : hanzevereniging (alleen in *comes hanse*)

hansare (Lat.) (overgankelijk) : hanzerecht heffen op.

Mechelen :

hansa (Lat.) : hanzerecht.

Antwerpen :

hanze (Ned.) : hanzerecht.

Samenvattend :

hansa (Lat.), *hanse* (Fr.), *hanze* (Ned.) :

1. hanzerecht
2. hanzevereniging
3. vergadering van hanzevereniging
4. lidmaatschap van hanzevereniging.

hansare (Lat.), *hanser* (Fr.) :

1. (overgankelijk) : hanzerecht heffen op.
2. (onovergankelijk) : vergadering van hanzevereniging houden.

hanseur (Fr.) :

persoon op wie hanzerecht wordt geheven; misschien ook : lid van hanzevereniging.

10. Synthetisch beeld van de hansa in Vlaanderen en aangrenzende gebieden.

De actieve handel van de steden in Vlaanderen en in het Scheldegebied heeft aanleiding gegeven tot bepaalde gebruiken, waaraan de term *hansa* is verbonden. Kooplieden die handel dreven in sommige buitenlandse gebieden, op een zekere afstand van eigen stad en land gelegen, zodat van wege deze stad of de landsheer geen bescherming was te verwachten, sloten zich nauw aaneen ter verdediging van hun veiligheid en van hun belangen. Zij poogden die aaneensluiting verplicht te maken : zij hieven daartoe een *hansa* geheten recht, dat als een teken van de toetreding kon gelden en tevens de kas van de organisatie kon helpen spijzen.

Het oudste spoor van een dergelijk optreden vindt men in de jaren 1050-'70 bij de kooplieden van Valenciën : het initiatief lag bij de *frairie* (gild), terwijl ook niet-leden ervan aan de hanze-verplichting werden onderworpen. Het staat niet vast of dit aanleiding gaf tot de vorming van een zelfstandige vereniging, die ook de naam *hansa* zou hebben gedragen.

Te Gent en te Sint-Omaars (12e eeuw) is er wel degelijk een hanzevereniging geweest; daarentegen weten we niet of het gild, dat in die steden bestond, als zodanig een rol heeft gespeeld bij de oprichting van de hanze; hoogstwaarschijnlijk werd deze alleszins mede

door kooplieden gesticht die reeds lid waren van het gild. De hanze van Gent was bevoegd voor het Rijnland, die van Sint-Omaars voor de gebieden ten zuiden van de Somme, doch vooral voor Ierland, Schotland en Engeland.

Ook in een aantal andere Vlaamse steden ontstonden stedelijke hanzen in verband met de handel op dit laatste land, en dit blijkbaar eveneens in de 12e eeuw. Wij kennen ze echter pas in de eerste helft van de 13e, nadat ze zich reeds aaneengesloten hadden tot de Vlaamse Hanze van Londen. Wellicht werd deze naderhand tot andere steden uitgebreid, die voordien geen stedelijke hanzeverenigingen kenden. In strijd met wat te Valencijn gebeurde en met wat we ook voor Middelburg, Mechelen en Antwerpen vaststellen, werden hier alleen leden van de plaatselijke gilden tot het betalen van het hanzerecht (wat in dit geval ook betekent tot het lidmaatschap van de hanze) toegelaten. Wellicht stelde de Vlaamse Hanze van Londen deze voorwaarde om des te gemakkelijker leden van ongewenste ambachten te kunnen weren.

Ongeveer in dezelfde tijd als de Vlaamse Hanze van Londen ontstond ook die van de XVII steden. Van haar maakten niet allen Vlaamse, maar ook Noordfranse en zelfs Nederlotharingse steden deel uit. Zij was bevoegd voor de handel op de jaarmarkten van Champagne. Van de wijze waarop zij ontstond weten we niets, evenmin als van haar verhouding tot de plaatselijke gilden.

Wat Middelburg, Mechelen en Antwerpen ons over *hansa* leren vertoont de volgende gemeenschappelijke trekken : de vermeldingen zijn laattijdig (tweede helft 13e eeuw of begin 14e), en de rol van de hanzevereniging wordt door het gild (*confraternitas mercatorum* te Middelburg) waargenomen. Het schijnt wel alsof, onder de indruk van wat de reeds genoemde hanzeverenigingen hadden verwezenlijkt, de gilden van deze drie steden een

soortgelijke werking op touw zetten, waarbij zij zelf de leiding in handen hielden, maar die anders volkomen van deze modellen was afgekeken, tot zelfs, zoals te Middelburg, het bedrag van het verschuldigde hanze-recht en de naam van de ambtenaar die toezicht had op het hanzewezen (hanzegraaf).

Door een gelijkaardige, maar minder volledige nabootsing, kan wellicht ook het bestaan worden verklaard van hanzegraven in andere steden (Rijsel, Oudenaarde), waar het voorkomen van een echte hanze eveneens onwaarschijnlijk is.

Bovenstaande uiteenzetting brengt ook, hopen wij, enige klaarheid in de verhouding van de hanzen tot de gilden. Hiervóór vermeldden we de opvattingen van Pirenne dienaangaande, en eveneens hoe hij onder de invloed van Stein er tijdelijk toe kwam een scherper onderscheid tussen beide te maken¹⁰². Naar zijn toenmalige zienswijze waren hanze en gild oorspronkelijk twee aspecten van een zelfde instelling, en zijn zij pas in een latere periode uit elkaar gegaan¹⁰³. Coornaert heeft eerder een tegengestelde kijk op de evolutie: volgens hem waren gild en hanze oorspronkelijk twee verschillende instellingen, die pas vrij laat versmolten, waarbij de gilden de hanzen opslochten¹⁰⁴.

¹⁰² Zie noot 10.

¹⁰³ *Hanse parisienne*, p. 195: „On peut même considérer la hanse, à ses débuts, comme n'étant autre chose que la gilde elle-même sortant de la ville pour se livrer au commerce collectif... Mais peu à peu, sous l'influence du développement commercial, les deux institutions se séparent.”

¹⁰⁴ *Ghildes*, blz. 224: „Les marchands se groupèrent suivant des normes nouvelles, d'abord en dehors des ghildes, en concurrence ou non avec elles, dans des organisations qui, après les avoir côtoyées, finiront par s'unir à elles, s'y fondre, s'identifier avec elles. Identité tardive qui a trop souvent masqué leur respective originalité.”

Naar onze mening kan, althans wat Vlaanderen en aangrenzende gebieden betreft, een evolutie in de ene of in de andere zin voor een bepaalde hanze niet worden aangetoond; het verschil dat tussen de besproken steden op te merken valt, was blijkbaar bestendig. Anders gezegd : het moet niet zozeer in de tijd worden gezocht, als wel in de ruimte, — al kan men de toestand te Middelburg, Mechelen en Antwerpen verklaren door er op te wijzen dat men hier voor een dertiende-eeuwse *aanpassing* staat van een toestand die men reeds in 1200 te Gent, te Sint-Omaars en in de Vlaamse Hanze van Londen aantrof.

Ten slotte dient nog even te worden stilgestaan bij het probleem van het ontstaan der hanzen. Stein heeft er wellicht te sterk de nadruk op gelegd dat de buitenlandse handel dit ontstaan heeft bewerkt. Voor hem was de hanze in de vaderstad van de kooplieden slechts het verlengstuk van een in het buitenland bestaande organisatie ¹⁰⁵.

Pirenne zowel als Coornaert hebben verklaard zich daar niet bij te kunnen aansluiten, zonder evenwel in bijzonderheden te treden ¹⁰⁶. Hun standpunt is volkomen gerechtvaardigd. Stein meende ten onrechte dat de hanzen over een vaste organisatie beschikten en dat deze in het buitenland een vaste zetel had. Zijn zienswijze vindt alleen een schijn van rechtvaardiging in de gegevens van de Latijnse tekst van de Vlaamse Hanze van Londen. Wij kunnen echter gemakkelijk bewijzen hoe die zelfde tekst juist aantoonde dat er geen bestendige organisatie bestond. Steins mening omtrent

¹⁰⁵ „... die Fortsetzung einer im Auslande bereits bestehenden Gemeinschaft, übertragen auf die an diesem Auslandshandel beteiligten Kaufleute in der Heimatstadt”. STEIN, *hansa*, blz. 67.

¹⁰⁶ PIRENNE, *Hanse parisienne*, blz. 194, n. 2. — COORNAERT, blz. 224, n. 3.

de vaste zetel van de Hanze staat en valt met deze vrij willekeurige tekstinterpretatie ¹⁰⁷.

In feite zijn de hanzen wel degelijk in het buitenland ontstaan, maar zodra men hun een enigszins strakkere organisatie heeft willen schenken is deze in de eigen stad of het eigen land tot stand gekomen. Dit verklaart o.i. de groeiende rol van Brugge in de Vlaamse Hanze van Londen, die blijkt uit de vergelijking van de twee reeksen „statuten”, en die meebracht dat men er, zoals de Brugse tekst laat zien, naar streefde de toegang tot de hanze niet alleen meer in het buitenland, maar ook te Brugge zelf, open te stellen.

11. Hansa in andere gebieden.

Een van de meest opvallende kenmerken van *hansa* in Vlaanderen en aangrenzende gebieden is, dat zij uitsluitend een aangelegenheid van kooplieden was. De graaf van Vlaanderen ziet men alleen tussenkomen om de burgers van bepaalde steden te beschermen tegen de willekeurige heffing door de burgers van andere steden. Nergens blijkt dat het hanzerecht tot zijn prerogatieven behoorde en bijgevolg door hem aan zijn kooplieden kon worden afgestaan.

¹⁰⁷ STEIN, blz. 105, noot 2, en 106, vertaalt *hansam suam lucrari* in Lat., blz. 81, § 1, en 82, § 5 door „seine Hanse ausüben”. Hij neemt dan ook aan dat de opsomming London, Winchester, St. Ives, alsook Engelse en Schotse havens, betrekking heeft op de plaatsen waar de koopman het hanzevoorrecht genoot. De uitdrukking *hansa londoniensis* zou er op wijzen dat de hanze alleen te Londen kon worden gewonnen en dat de vereniging aldaar haar zetel had. — Maar *lucrari* betekent nu eenmaal alleen winnen, en blijkbaar moeten we ons de zaken zo voorstellen dat de hanze oorspronkelijk alleen te Londen werd gewonnen (vandaar de uitdrukking), naderhand echter ook te Winchester, enz. afgaande op de Latijnse tekst). De Franse tekst noemt trouwens (behalve Brugge) niet Londen, maar „Engeland” (Fr., blz. 85, § 9). Er is dus niets dat op een speciale zetel te Londen wijst.

Gaan we de bronnen na die andere landen betreffen, dan blijken de zaken niet zo eenvoudig te zijn. Wel werden *hansa* en de daarvan afgeleide woorden in Frankrijk en vooral in Engeland vaak aangewend in betekenissen die sterk verwant zijn met de hiervóór bestudeerde¹⁰⁸. Daartegenover staat echter dat de beschikking over *hansa* in Engeland en in Schotland een koninklijk recht blijkt te zijn¹⁰⁹. Ook in Frankrijk en in Duitsland was dat het geval. Daarenboven verschilde het hanzerecht in de twee laatstgenoemde landen in wezen dikwijls zeer sterk van het Vlaamse : het schijnt daar veelal een recht geweest te zijn in een bepaalde stad door de plaatselijke overheden geheven op de kooplieden die de markt bezochten¹¹⁰.

Het lijkt ons dan ook geraden voor elk dezer landen afzonderlijke studiën te ondernemen, om, zoals wij het hebben gedaan voor Vlaanderen en aangrenzende gebieden, na te gaan welke werkelijkheid aldaar achter de term *hansa* schuilde. Het woord kan inderdaad, evenals *consuetudo* of *exactio*, aangewend zijn om allerhande heffingen aan te duiden, die in de grond met elkaar weinig gemeens hadden.

H. VAN WERVEKE.

¹⁰⁸ STEIN, blz. 98.

¹⁰⁹ STEIN, blz. 100.

¹¹⁰ Duitsland : privilege van Frederik I voor Lubeck (1188), geciteerd door STEIN, blz. 73 : „... ut cum mercibus suis libere eant et redeant per totum ducatum Saxonie absque hansa et absque theloneo ...”, en „Rutheni, Gothi, Normani et ceterae gentes orientales absque theloneo et absque hansa ad civitatem sepius dictam [= Lubeck] veniant et libere recedant.”

Frankrijk : privilege van Filips August voor Mantes (1201-1202), geciteerd door STEIN, blz. 85 : „... quod homines nostri de Medunta habent ab antiquo omnes hansas Medunte tam de villa quam de aqua suas proprias pro servitio quod nobis faciunt... Pro hoc vero servitio et redditu et quia eas ab antiquo habuerunt, concedimus in perpetuum universitati hominum nostrorum Medunte omnes hansas Medunte tam aque quam ville, sicut hactenus habuerunt.”

Twee zeldzame Brugse drukken van Hubert Goltzius

In de Handelingen van ons Genootschap publiceerde de tegenwoordige voorzitter van de Société Belge de Numismatique, M. Hoc, een bibliographie van de werken door Hubert Goltzius te Brugge gedrukt ¹.

Goltzius had zich in Augustus 1558 te Brugge gevestigd en in 1562 een drukkerij op de Biskaaiersplaats aldaar geopend. In 1578 liet hij zijn officina met de voorhanden boeken en het materiaal over aan zijn beschermheer, de Brugse humanist Marcus Laurin. Een Catalogus Officinae Goltzianae die alstoen zeker bestaan heeft, kon men tot heden niet terugvinden.

Tot nu toe werden vijftien drukken op de naam van Goltzius samengebracht. Op één na, de „Leeringe der Chirurgien ende Barbiers” (Examen Chirurgorum; 1566) van Jan Pelsers, zijn de werken door Goltzius uitgegeven in het Latijn gesteld. Chronologisch liggen deze 15 uitgaven als volgt :

1563 : 2	1567 : 1
1564 : 1	1575 : 1
1565 : 3	1576 : 1
1566 : 6	

De Catalogus in 1925 door M. Hoc opgemaakt kunnen we nu met twee nummers aanvullen, een uit 1565, het ander uit 1566, de jaren van de grootste activiteit van Goltzius als uitgever ². Al behoren 11 van de 17 nu

¹ *Annales de la Société d'Émulation*, 68, 1925, blz. 21-34.

² De Vlaamse uitgave vonden we in een verzamelbandje van 16e eeuwse volksboeken toebehorend aan de Heer J. D. te Brugge. De „Warachtighe Historie” is zo goed als onbekend. Een vermelding van dat boekje komt voor in een werk waar men ze allerminst zou ver-

VVARACHTI

ghe historie ghebuert in onsen tyde,
zeer schoone, verhueghelic, vvonder-
lic, ende uutmelic vreimde, begre-
pen in een Arest ofte vonnesse
vanden Parlemēte van To-
louze ghevvesen den
xij. Septemb. m.

CCCCC.LX.

dein den doctoor Joannis coraſiūs

AVREA

TE BRVGGHE

By Hubrecht Goltz, Intiaer .

M. D. LXV.

bekende drukken tot de tijdsruimte Januari 1565-April 1566, toch is het waar dat de grote numismatische uitgaven die de roem van de humanist en graveur Goltzius over de wereld hebben verspreid, in de jaren 1563, 1567, 1575 en 1576 verschenen zijn.

In dezelfde Catalogus zouden de drukjes tussen de nummers 8 en 9 te stellen zijn met de volgende beschrijving :

[Jean de Coras.] — Warachtighe || ghe historie ghebuert in onsen tyde, || zeer schoone, verhueghelic, wonder- || lic, ende uitnemelic vreimde, begre- || pen in een Arest ofte vonnesse || vanden Parlemeute van To- || louze ghewesen den || xij. Septemb. M. || CCCCC.LX. || (*Drukkersmerk, houtsnede 4 cm*). — Te Brugge || By Hubrecht Goltz, Int iaer || M.D.LXV. ||

In-8, 56 blzn. genummerd; signat. A⁴ B⁴ C⁴ D²; lat. en curs., rekl. — Blz. 1 : titel. — Blz. 2 : privilege, 9 September 1564. — Blzn. 3-5 : Cort verhael vanden sticke. — Blzn. 6-55 : Arest vanden Parlemeute van Tolouze inhoudende een uitnemende ende zeer wonderlicke geschiedenis ghestelt by Doctuer Jan Corasius. — Blzn. 55-56 : Tekst van het vonnis „wettelic utghesproken den xij. dach van Septembre M.CCCCC. tzeitich. Finis. ”

wachten, n.l. in de *Suite aux Analectes Médicaux* van Dokter I. J. De Meyer, deel II, blz. 292. Dat werk, uitgegeven te Brugge 1851-1852, wordt besloten met een „Bibliographie des praticiens distingués de la Ville et du Franc de Bruges”. In deze alphabetische lijst van medische auteurs en uitgaven verschijnt onder de letter W de „Warachtige Historie”; de titelopgave is tamelijk juist, de foutieve beschrijving van het drukje laat vermoeden dat De Meyer het boekje zelf niet in handen heeft gehad.

Brunet II, col. 269 geeft de titel van de Franse uitgave door Goltzius. Wij beschrijven hier het Arest Memorable op het gave exemplaar toebehorend aan de Heer A. Schouteet, adjunct-conservator van het Brugse Stadsarchief, die ons ook vriendelijk een paar inlichtingen betreffende Goltzius heeft gegeven. Men zal opmerken dat deze Franse uitgave een aanhangsel bevat, n.l. een „Arest Memorable du Parlement de Paris” dat in de Vlaamse uitgave niet voorkomt. Dit laatste Arest uit 1556 betreft de beruchte zaak Tabouet n.l. de veroordeling van een procureur-generaal wegens valse beschuldiging.

6 Arest vanden

AREST VANDEN PARLE
 mente van Tolouze inhoudende een
 vvtncemende en zeer vvonderlicke
 gheschiedencsse gheltelt
 by Doctuer Ian
 Corafius.

(*)

INDE maend Ianuario duuft
 vyf hondert neghenenvijf-
 tich Bertrandine de Rols
 gheboren vanden dorpe van Artigat
 int bisdome van Rieus gheeft ouer sup-
 plicatie ende beclach voordien rech-
 ter van Rieus: zegghende, dat twvijntich
 iaren moghen gheleden zijn of
 daerontrent, dat zy vvezende ionghe
 dochter van neghé of thien iaren vvas
 ghehuvvet met Maerté Guerre alsdoe
 ooc zeere ionck ende bycans vander
 zeluer oude als de supplianten. Met-
 ten vvelken zy ghevvoont hadde ne-
 ghen of thien iaren, en van zijn vver-
 ken voortghebracht een zone ghe-
 naemt Sanxi noch leuende: maer om
 zekere

Parlamente van Tolouze. 7

zekere cleyne diefte van cooren , die de zelue Maerté ghedaen hadde zynē vadere, hy vvas ghetrocken vten lande, ende acht iaren lanck vvt ghebleuen, zonder dat de suppliant hanghēde dezen tijd eeneghe nieumaren van hem gnchoort heift. VVelke acht iaren gheleden, een persoō inder vvaerheit ghenaeamt Arnoud du Tijl ghefeif Panfette gheboren vanden dorpe van Sagias ,an haer ghecommen es, hem nochtans zegghende Maerté Guerre, ende man vande suppliantē. Ende hebbende de zelue Aernoud, zoor schijnt, den voorzeiden Maerten inder oorloghe verghezelscap, ende van hē onder tdexel van vriendscap verstaen vele eighene , secrete eñ byzondere zaken hem ende zijn huusfrauuvve angaende. De voorzeide Aernoud hem daer op betrauvvende dat hy gheheel gheleec van trecken, schijn, maeckfel ende ghedaente van aenzichte den voornoommen Maerten, ten eersten

A 4 brekende

[Jean de Coras.] — Arest Memo- || rable du Parlement || de Tolose, Contenant une vraye histoi- || re advenuë en nostre tems, fort belle, || delectable, prodigieuse et monst- || reusement estrange. Pronon- || cé es Arests Generaus || le xij. Septembre || M.D.LX. || Un autre Arest iugé par reuision d'un proces || intenté contre le president et aucuns con- || seillers de Chambery. || (*Typographisch vignet*). — A Bruges. || Par Hubert Goltz. || M.D.LXV. ||

In-8, VIII-62 blz. genummerd; signat. a⁴ b⁴ c⁴ d⁴ e²; rom. en curs., rekl. — Blz. I : titel. — Blz. II : privilege, 9 September 1564. — Blzn. III-IV : (opdracht) A Monseigneur Jean de Monluc, Evesque de Valence et de Dye, et conseiller du Roy en son conseil privé, treshumble salut. Prenez en gré Monseigneur, ie vous prie, ce petit mien labeur que ie vous présente De Tolose, ce second de Februrier 1560. Vostre treshumble et ancien serviteur Iean de Coras. — Blzn. V-VII : Argument et sommaire du faict. — Blz. VIII : blanco. — Blzn. 1-39 : Arest du Parlement de Tolose, contenant une histoire memorable et prodigieuse. Texte et toile du proces et de l'arest. — Blzn. 39-40 : Arest. — Blzn. 41-60 : Proces memorable de l'accusation de Taboué contre le President et aucuns Conseillers de Chambery. — [Blz. 61] (Drukkersmerk, houtsnede 6 cm.) A Bruges. || Par Hubert Goltz. || Au mois de Mars l'an || M.D.LXV. — Blz. 62 : blanco.

Dat beruchte proces van Toulouse, tegelijker tijd in de oorspronkelijke tekst en in Nederlandse vertaling gepubliceerd, behoorde tot de reisherinneringen van Goltzius zelf. In 1558 (19 November) had hij Brugge verlaten voor een langdurige reis door de Nederlanden, Duitsland, Zwitserland, Italië en Frankrijk, die hem eerst in 1560 (14 November) naar zijn nieuwe woonplaats zou terugvoeren. Een studiereis, ondernomen met aanbevelingsbrieven van zijn beschermheer, Marcus Laurin, met wie hij de numismatiek van de Oudheid bewerkte. Hij reisde van de ene collectie antieke munten naar de andere, noteerde, maakte tekeningen en frottis voor de

**AREST. MEMO.
RABLE DV PARLEMENT
de Tolose, Côtendant vne vraye histo-
re advenuë en nostre tems, fort belle,
delectable, prodigieuse & môstru-
eusement estrange. Pronon-
cé es Arests Generaus
le xij. Septembre
M. D. LX.**

*Vn autre Arest iugé par reuision d'un proces
intenté contre le president & aucuns conse-
illers de Chambery.*

**A BRVGES.
PAR HVBERT GOLTZ.
M. D. LXV.**

PHILIPPVS Conijnc van Spaingnen, &c.
 heeft by privilegie toegelaten dat Hubrecht
 Goltz dit bouxken gheintituleirt Arest van
 Tolouze, zal moghen drucken ende vercoopen
 oueral daert hem belieft, ende alle andre Druce
 kers verboden tzelue naer te drucken den
 tijt van zes iaren, zonder consent vāden voors
 zeyden Hubrecht Goltz, op peyne van cōfiscas
 tie vande bouxkens, ende vā een Carolus gulden
 voor elc bouxken. Ghegheuen te Brussel den ix.
 Septembris, int iaer naer die gheboorte Christi
 M. D. LXIIII.

MESDACH.

Warachtighe Historie. — Privilege.

PAR privilege de Philippe Roy d'Espaigne
 Catholique est defendu a tous imprimeurs
 d'imprimer, & à tous libraires de vendre
 cestuy *Arest de Tolose en francois ou en flas
 meng*, endedens six ans, sans congé de Hu
 bert Goltz: sous peine de confiscation des
 liures, & de deux Carolus d'or d'amende
 pour chacun liure. Donnè à Bruxelles le
 ix. iour de Septembre l'an M. D. LXXIIII.

Mesdach.

Arest Memorable. — Privilege.

Caesar Augustus en de *Sicilia* die in 1575-1576 zouden verschijnen.

Het toeval van de reis bracht hem te Toulouse enkele dagen na de uitspraak van het beruchte proces. Goltzius verbleef te Toulouse van 18 tot 22 September 1560³. Het vonnis van Arnauld du Tilh werd uitgesproken op 12 September en de strafuitvoering had plaats voor het huis van Martin Guerre te Artigues op 16 September. Goltzius had dus te Toulouse die „cause célèbre” medegeleefd welke maandenlang geheel Frankrijk in spanning had gehouden en nu weldra, door de literatuur, de belangstelling van geheel Europa zou winnen. Op zijn verdere reisroute zal Goltzius hebben uitgezien naar de publicaties over dat „trouwgeval zonder exempel” dat zeker de juristen uit de kring van de Brugse humanisten zou interesseren.

Zeer kort na de wijzing verscheen het werk van de raadsheer Jean de Coras die het rapport van het proces opgesteld had. Brunet⁴ vermeldt deze uitgave als volgt :

Arrest memorable du parlement de Tholose, contenant une histoire prodigieuse de notre temps, avec cent et onze belles et doctes annotations, par M. Jean de Coras, conseiller en la cour et rapporteur du proces, prononce ez arretz généraux le XII. septembre 1560.

Lyon, Ant. Vincent, 1561. In-4.

Uit dit geleerd betoog werd weldra een kort verhaal samengesteld dat, gedrukt in het formaat van de volksboeken, een grote verspreiding zou vinden. Brunet vermeldt zulk een uitgave uit 1561 :

Histoire admirable d'un faux et supposé mari, advenue en Langedoc lan 1560.

Paris, pour Vincent Sertenas, 1561. Petit in-8 de 19 feuillets.

³ J. WEALE in *Le Beffroi*, III, 1866-70, blz. 256.

⁴ *Manuel du Libraire*, II, col. 268 (5e éd.; Paris 1860-65).

A M O N S E I
 gneur Iean de Monluc , Euesque de
 Valence & de Dye, & conseiller
 du Roy en son conseil pri-
 ué, tres humble salut.

rencz en gré Monseigneur , ie
P vous prie, ce petit mien labeur
 que ie vous presente, nô point
 comme digne de vous, mais comme
 primices de chose plus grande que ie
 vous prepare pour l'aduenir: & certain
 tesmoignage d'vn incroyable desir du-
 quel pieca ie brulle pour hõnorer per-
 petuellement voz heroiques & rares
 vertus : & leur rendre vn iour quelque
 agreable plaisir & seruice. Le discours
 est petit, ie le confesse, mal tyssu, rude-
 ment poly , & d'vne phrase par trop
 agreste : Toutes fois d'vn argumenr si
 beau , si delectable , & si monstrueuse-
 ment estrange, que le prodige de telle

2 2

nou-

De zaak Martin Guerre heeft sedertdien een grote populariteit gekend. Etienne Pasquier wijdde er een hoofdstuk aan in het vijfde Boek van zijn bekende *Recherches de la France* (1596). En hoe kon het anders of Jacob Cats, die geen anecdote uit het echtelijk leven van alle volkeren en alle tijden onberijmd liet, ontmoette ook het berucht proces van Toulouse. In zijn *Proef-Steen van den Trou-Ringh* (1637) ontwikkelt hij, in een stuk van niet minder dan 756 verzen, het „Trou-Geval sonder Exempel geschiet in Vranckrijck in het jaar MDLIX”. Het proces Martin Guerre staat ook ten hoofde van het verzamelwerk *Causes célèbres et intéressantes* te Parijs (20 delen; 1738-50) uitgegeven door Gayot de Pitaval, hernomen in de zeer verspreide Amsterdamse uitgave (22 delen; 1772-88) door Richer. In een herderlijke brief van 1767 haalde de bisschop van Boulogne het geval Martin Guerre aan om te doen uitschijnen hoe ook in geloofszaken de waarheid niet immer waarschijnlijk voorkomt ⁵.

Th. Arnold, die hoopte de Catalogus van Goltzius' drukwerk te kunnen reconstituieren, heeft deze twee drukjes niet gekend ⁶. Met welk een passie zou hij vooral de Nederlandse uitgave bestudeerd hebben, om de taal ervan te vergelijken met Broer Cornelis' Sermoenen en Goltzius' auteurschap in dezen misschien waarschijnlijker te maken.

Mag men de Nederlandse vertaling van het Arest Memorable op de naam van Goltzius stellen, dan is hem dat vertaalwerk zeker een ontspannend intermezzo geweest te midden van zijn geleerde bedrijvigheid in de

⁵ Als Bijlage volgt het „Cort verhael vanden sticke” (blz. 3-5 uit „Warachtige Historie”) dat een bondig overzicht van de zaak Martin Guerre geeft en met enige waarschijnlijkheid als een vertaalwerk van Goltzius zelf mag beschouwd worden.

⁶ TH. J. ARNOLD, *Broeder Cornelis Adriaensz. van Dordrecht. Een Pleidooi*, in *Dietsche Warande*, Nieuwe reeks II (1877-79); blz. 169 van de overdruk.

jaren 1565-1566. En het typographisch werk zelf zal hem een waar genot geweest zijn. Men weet dat Vlaamse noch Hoogduitse typen, destijds in de Nederlanden het meest gebruikelijk, in de werkplaats van Goltzius voorhanden waren. De Franse en ook de Vlaamse tekst zette hij — als een bewust curiosum ! — in de Italiaanse lettersoorten die uitsluitend op wetenschappelijke uitgaven berekend waren. In deze typen was hij rijk; van garmond, dessendiaan, mediaan en paragon bezat hij romein en cursief. De afbeeldingen buiten tekst geven een idee van de fijne smaak waarmede Goltzius dat kleinwerk van zijn vermaarde Officina wist in te kleden.

A. VIAENE.

BIJLAGE

DE ZAAK MARTIN GUERRE

(Blz. 3) Cort verhael van den sticke.

Maerten Guerre gheboren van Artigat in Gascoigne hebben de eene schoone ionghe vrouwe gheenaemt Bertrandine de Rols, trect ter oorloghe, ende blijft acht iaren wech : welke gheleden zijnde, Arnoud du Tijl hem heetende Maerten Guerre presenteirt hem anden zusters, oom, vrienden ende maghen vanden voornoomden Maerten, misgaders ande zelve de Rols huusvrouwe : dewelke alle, om de redene vande groote ghelikenesse die was tusschen hem ende den voorzeiden Maerten uutlandsch, ende om de waerschinighe teekenen die hy een yghelic gaf van alle zaken, laten hemlieden lichtelic dijnken dat hy es Maerten Guerre, ende voor zulken ontfanghen hem ende es daervooren bekent van alle de inwonende van Artigat, zelfs vande voorzeide de Rols, met dewelke hy inwoond ende huus houd drie iaren als man, ende van zijn werken heift twee kijnderen.

Daernaer tbedroch een weynich ontdeect wesende, hy word ghevanghen ghestelt byde macht vanden rechter van Rieus, ende eyndelinghe verwesen onthalst te zyne.

Daerop hy trect an tparlement van Toulouze, daer hy ghe- (Blz. 4) bracht wordt ende ghehoort : altijs vast houdende staende dat hy was Maerten Guerre, zoo ooc deden de vier

AVREA

HVBERTAS

SAECVLI.

A BRVGES.

PAR HVBERT GOLTZ.

Au mois de Mars l'an

M. D, LXV.

zusters ende haer mans, zwagers vanden voorzeiden Maerten, mitsgaders xxx. ofte xl. ghetugen.

Maer om dat vele andere ter contrarie, verzeckerden dat hy was Arnoud du Tijl, ofte emmers twijffelden, ende en dorsten affirmeren noch t'een noch t'andere, om de groote ghelykenesse vanden ghevanghen metten voornoomden Maerten, ende du Tijl, thof was in groote bedwelmtheit.

Ende alzo men wilde t' proces wyzen, Maerten Guerre arriveert : de welke niettemin ghestelt ende ten voorschynne ghebracht byden zelve Aernoud blijft bycans verwonnen : zoo wiste den bedriegher bet zijn leughenen te becleeden, dan dandere hem behelpen metter waerheit.

Daer af de rechters noch meer onzekere dan van te vooren ontbieden de zusters, ende zekere andere oorconden : byde dewelke de laetste ghecommen es bemerct, beteekent, ende verkennt, voor Maerten Guerre, ende tbedroch te voorschine ghebracht.

Daer uut volghet vonnesse by areste dat Aernoud ghehanghen zal worden ende zijn lichaem verbrand : de kijnderen niet- (Blz. 5) min gheprocreeert van zijn ghewerken ende vande voornoomde Bertrandine verclaert wettelicke kinderen.

Ter executie van welken areste, de voorzeide du Tijl verwezen belijdt int langhe tbedroch.

De Distributie te Roeselare

In zijn *Toponymie van Roeselare* noemt Dr. D. Denys de Distributie „een instelling die zorgde voor de uitdeling van levensmiddelen”¹ en „Aan de behoeftige zieken werden levensmiddelen uitgedeeld door de zorg van de kerkelijke en stedelijke distributie”². Hierbij wordt aangehaald „distribueren aen de arme siecken binnen Rousselaere”. Deze tekst komt uit een Weeserieboek, waar het afschrift te vinden is van het testament, in 1760 door Anna Rosa van Caillie gemaakt. Daar vinden we : „Item aen den heer pastor van hetselve Rousselaere de somme van een hondert guldens courant om te distribueren aen de behouftige siecken van Rousselaere” en in een aanvullende bepaling bij dit testament staat „dat de twintigh ponden grooten courant aldaer vermeld moeten gegeven worden aen den heer pastor van Rousselaere om te distribueren aen de aerme siecken binnen hetselve Rousselaere”³. Kan zo'n aanhaling uit een testament de bepaling van Distributie inhouden?

In zijn *Manuale I* (a^o 1639) en zijn *Manuale II* (a^o 1640) heeft Walter Smidts⁴ alles verzameld wat de pastorij, beneficieën en stichtingen der Roeselaarse St. Mchielskerk aanging. Dit alles heeft hij vanaf 1629 trouw en met grote ijver (*fideliter et magno studio*) samengegaard uit de archieven der Abdij van Zonnebeke, der kerk en der stad van Roeselare. De vergelijking van een origineel met zijn afschrift van W. Smidts bevestigt dit. Zoals W. Smidts in zijn *Manualia* spreekt

¹ D. DENYS, *Toponymie van Roeselare* (Roeselare, 1952), blz. 90.

² *O. c.*, blz. 423.

³ Stadsarchief Roeselare n° 915, f. 93-94.

⁴ Pastoor te Roeselare van 1631 tot 1649, en S. T. L.; zijn *Manualia* in Arch. Dekenij Roeselare.

over de stichtingen, met er mede samengaande lasten en inkomsten ten voordele van de Dis, zo handelt hij er ook over de stichtingen, met er mede samengaande lasten en inkomsten ten bate van de Distributie. Zoals nu de Dis de goederen omvatte, die bestonden ten voordele der armen, zo omvatte de Distributie de goederen ten voordele der Roeselaarse geestelijkheid. Deze instelling wordt naast Distributie ook *Distributiones of Officium Distributionum* genoemd. In het Rentecharter van 28 Juli 1666⁵ wordt de „Distributie der voornoemde stede” ook geheten „Clergie ofte Distributie van de Kercke”.

Onder Distributie is dus te verstaan een reeks stichtingen ten voordele der Roeselaarse geestelijkheid, die als groep de lasten van die stichtingen moeten dragen. De inkomsten van die stichtingen werden door een ontvanger geïnd en aan de geestelijken gedistribueerd : „Ende wierden uut het innecomen van de Distributiegoedingen in loode gedeelt aen de priesters ende costers”⁶. Die priesters en kosters werden ook genoemd : „die van den choor” of „de habituanten van den choor”. Ze zongen immers de getijden van het kerkelijk officie en vormden als 't ware een kapittel. Tot dit koor behoorden de pastoor en de negen kapelanen. Al moesten de kapelanen, volgens de bekende stichtingsoorkonden, ter plaatse resideren, toch was dit niet altijd het geval wegens de geringe inkomsten der kapelanij of om andere redens. In de „computus” van Cornelius Arnoldi, deken der Roeselaarse Christenheid (a^o 1515-16)⁷ staat slechts bij vier kapelanen vermeld „residet” en in de „computus” van Daniël Cocq, deken (a^o 1567-68)⁷ slechts bij drie. Hoe het getal der koorleden echter op peil werd gehouden zien we in Manuale I waar op f. 29 r.

⁵ Archief Dekenij Roeselare.

⁶ Manuale II f. 36 v.

⁷ Rijksarchief Brugge, Kerkelijke Archieven n° 371.

te vinden is : „Copia Decreti R. D. Vicarii Generalis Episcopi Tornacensis quoad electionem deservitorum in locum capellanorum non residentium et correctionem eorundem per subtractionem distributionum” (14 mei 1511). Hierin wordt aan „curato, vicecurato et capellanis de gremio chori existentibus” het recht toegekend om aan den bisschop geschikte priesters voor te stellen ten einde de afwezige kapelanen te vervangen. Hierbij kregen ze ook de macht van de distributies te beroven „capellanos in suis servitiis deficientes seu ad horas canonicas nocturnas et diurnas non comparantes, aliisve divinis servitiis non interessentes sed per ecclesiam tempore celebrationis divinorum vagantes et non decantantes”. Deelnemen aan het kerkelijk officie was dus vereist om van de distributies te genieten. Aantekeningen in Manuale II f. 25 v. uit de rekening van 1540 geven acht priesters, een scholaster en twee kosters op; rek. 1550 : negen priesters en twee kosters; rek. 1561 : zes priesters en twee kosters; rek. 1567 en 1574 : vier priesters en twee kosters — dit laatste komt dus overeen met de computus van Daniël Cocq, deken, waar we drie kapelanen vinden, die resideren; de vierde is de pastoor, die in de computus ook als residerend vermeld staat. —

De lasten der Distributie ⁸ bestonden uit :

a) 24 jaargetijden,

b) 9 fundaties van missen en diensten, als voorbeeld : de fundatie van de diensten „ter eeren vant H. Cruyce Godts en zijne vijf wonden” bestond uit vijf gezongen missen ieder maandag van de Paasdagen, op 16 Januari 1555 gesticht door Jan Schilt, scholaster ⁹,

c) 40 fundaties „om de seven getijden ... die men

⁸ Manuale II f. 29 r. tot f. 42 v.

⁹ Stadsarchief Roeselare n° 200. J. Schilt was scholaster sedert 1551.

voor den laetsten troubel plach te singhen binder kercke van Rousselaere bij de clergie alle daghen van den jaere" ¹⁰. Enkel voor ongeveer 250 dagen waren er fundaties voor de getijden; op de andere dagen „wierden voor de laetste destructie deser landen noch daerenboven de seven canonicque getijden dagelijcx gesongen op alle andere resterende dagen ende tijden van den jaere" ¹¹. Voor zoveel de namen der stichters van laatstgenoemde fundaties het uitwijzen, stammen ze uit het einde der XIVE en uit de XVe eeuw. Een van de bijzonderste van die 40 stichtingen, was die van Wouter Vermandere of van der Mandre, proost van O. L. Vrouw te Brugge en van St. Pieter te Cassel „om de VII getijden te zingen van Paesschen tot Sinxen" ¹².

Wat het inkomen der Distributie aangaat vinden we in Manuale I f. 30 r. tot 43 v. alle renten en landpachten opgesomd „met de namen van de rentiers ende pachters in den jaere 1636 ende 1640". In Manuale II f. 40 v. wordt alles als volgt samengevat : „Ende tot vulcomen van alle dese voornoemde diensten waerinne de Distributie gelast is, wierden anno 1563 voor den troubel in zekere gehypotiquierde renten bij den ontfanger van de Distributie jaerlijcx ontfangen 427 lb. 9 s. 7 d. par. Ende van pachten van landen en merschen 22 lb. 2 s. par., mits vele renten noch verdonckert zijn tsedert ende ter cause van den troubel, wort nu a^o 1640 jaerlijcx bij den ontfanger van de Distributie maer ontfanen in renten 178 lb. 14 s. 8 d. par. ende van pachte van voorseide landen 71 lb. par.". Naast die verduisterde renten werden de renten, door kerk en dis verschuldigd aan de Distributie ook niet betaald „doordien den dienst

¹⁰ Manuale II f. 36 v.

¹¹ Manuale II f. 40 v.

¹² Manuale II f. 4 v. Bij E. DE MOREAU, *Histoire de l'Église en Belgique*, t. IV, p. 75, n. 6, wordt Gauthier de la Mandre in 1435 vermeld als pastoor (recteur) van Roeselare.

van de VII getijden is comen door den troubel te cessen ... wort de betalinge geweygert" ¹³. Na de reductie der fundaties van 11 Maart 1645 ¹⁴ worden de betalingen weerom gedaan. Door het reeds vernoemde rentecharter van 28 Juli 1666 zien we nog dat de stad in akkoord met den pastoor vanaf 1663 een rente van 24 lb. par. per jaar betaalt aan de Distributie om te voldoen voor „eenighe cleyne rentiens, bedraegende tsamen ontrent de neghen guldens jaerlijcx, verachtert vele jaeren”.

Na de geuzentroebelen — totdat na de reductie van 11 Maart 1645 alle fundaties door verminderen of samenvoegen aangepast zijn aan de nieuwe toestand — worden de stichtingen niet meer ontlast „doordien tot nu alhier resideren maer den pastoor alleen met eenen vicepastor alleen deselve niet connende volbringen, comen te cessen” ¹⁵. Dan waren de inkomsten toegekend aan den pastoor „in pensionem ac subsidium ad vitae suae sustentationem, sine quibus alias fructus curae suae ad honestam vitae rationem haud sufficiunt praesertim nullo cappellanorum residente aut chorum frequentante, ac pastore partem officii sc. vesperas, ut dictum, cantante” ¹⁶. Dat de kapelannen niet meer resideerden blijkt o.a. uit de „computus” van deken Herman Schol (a^o 1632) en die van deken Joachim ab Inis (a^o 1633) ¹⁷ waarin we zien dat veel der kapelanijen in handen zijn van pastoors, die dus op hun parochie moeten resideren. Drie kapelanijen waren voorgoed gehecht aan andere instellingen : de kapelanij van het Groot Broederschap van O. L. Vrouw aan de pastorij van Roeselare (11 dec. 1617); die van St. Georgius aan de pastorij van Oostnieuwkerke (26 Maart 1630) en die

¹³ Manuale II f. 36 v.

¹⁴ Register in Archief Dekenij Roeselare.

¹⁵ Manuale I f. 42 v.

¹⁶ Manuale II f. 41 r.

¹⁷ Rijksarchief Brugge, Kerkelijke Archieven n° 371.

van St. Katharina aan het Brugse Seminarie (1571)¹⁸.

De overige zes kapelanjien werden op 7 Januari 1645 door bisschop N. de Haudion verenigd¹⁹. De kapelanj van S. Jacob werd verenigd met die van O. L. Vrouw van het Hof te Izegem; die van O. L. Vrouw in het Hospitaal met die van het H. Kruis in de kapel ter Bets en die van S. Michiel met die van de H. Drievuldigheid. De eerste twee groepen vormen een deel der dotatie voor twee onderpastoors (capellani curati); de derde groep een deel der dotatie voor een priester, belast met de bediening van scholaster en koster. Onder hun verplichtingen komen o.a. voor de Metten op zon- en feestdagen: „ac insuper sacra tria matutina dominicis et festis in eadem ecclesia parochiali celebrare”²⁰. Voor die verplichtingen kregen zij dan ook naast den pastoor hun deel in de Distributies zoals het ook blijkt uit een rekening der Distributie, gesloten in 1711²¹.

Alles verdween met de Franse Omwenteling.

J. J. POLLET.

¹⁸ Manuale I f. 69 r.

¹⁹ Manuale I f. 55 r. tot 58 r.

²⁰ Manuale I f. 57 v.

²¹ Archief Dekenij Roeselare.

Oorkonden en Mededelingen

EEN „OPSTAND” TE BRUGGE EN DE VLUCHT VAN LELIAARTS NAAR SINT-OMAARS TUSSEN

17 AUGUSTUS EN 18 SEPTEMBER 1297

Onder de titel *Brugse Leliaards gevlucht te Sint-Omaars van 1302 tot 1305* publiceerde Dr. Jos. De Smet in de laatste aflevering van dit Tijdschrift (blz. 146-152) een bijdrage waarin hij, vooral in verband met het aantal Leliaarts en Liebaarts te Brugge in 1302, enkele conclusies vastknoopt aan een niet gedagtekende lijst van 317 voor een oproer naar Sint-Omaars gevluchte Bruggelingen, eertijds uitgegeven in *La Flandre* (dl. VIII). Het artikel was reeds ter perse toen we kennis kregen van zijn inhoud. Voor enkele jaren hadden we zelf reeds die lijst bestudeerd en bevonden dat de uitgave in *La Flandre* zeer gebrekkig en onvolledig is (slechts 298 personen vermeldend), en vervolgens dat de lijst opgesteld werd tussen 17 Augustus en 18 September 1297. Wat natuurlijk aan de gevolgtrekkingen van Dr. De Smet grotelijks afbreuk doet.

Een overzicht van de lijst zet dadelijk aan om de opstand te Brugge en de vlucht naar Sint-Omaars in verband te brengen met de gebeurtenissen rond 1302. In de mening verkerend dat *alle* gevluchten, in 1302 tot de Leliaartse partij behoorden, heeft Dr. De Smet gemeend de bewuste opstand te mogen vereenzelvigen met de *Brugse Metten*. De Bruggelingen zouden dan van 1302 tot 1305 te Sint-Omaars geleefd hebben. In feite telt de lijst personen die in 1302 zonder twijfel Liebaarts waren. Zo de vleeshouwer Arnaus de Zomerghem, leverancier van vlees aan het Vlaamse leger¹; Katheline, feme Wautier Hovet, Lambers Maral, Jaquemes li Garencopere, Clai

¹ Op 27 Augustus 1302 levert hij voor 15 s. vlees aan de keuken van Willem van Gullik. Zie L. A. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de Bruges*, I, blz. 150.

Berthelot, Thierry du Bruec, Bernars Priem en Katheline Dekens ².

De opstand omstreeks midden Juli 1301 van de volksklasse tegen de poortერი komt evenmin in aanmerking, aangezien meerdere burgers uit onze lijst na de opstand als gijzelaars naar Doornik gevoerd werden ³.

Van 18 September 1297, datum van de overgave van Brugge aan Filips de Schone, tot het midden van 1301 was de stad bezet door de Fransen. Van enig oproer in die periode is er geen sprake. De datum van onze lijst valt er dus ook buiten. Intussen noteren we nog dat de rijke poorter Jan Bachterhalle, die ook te Sint-Omaars was, vóór 13 September 1298 stierf ⁴.

Blijft dus slechts het jaar 1297, vóór 18 September. Wanneer de graaf op 7 Januari afbrak met de koning van Frankrijk kon hij niet rekenen op de Leliaartse magistraten der Vlaamse steden. Te Gent en Dowaii stelde hij de schepenen af en verving ze door eigen partijgangers. Hij trachtte anderzijds de sympathie van de volksklasse met privileges terug te winnen ⁵. Te Brugge was de toestand moeilijker te keren: daar was de Leliaartse magistraat hem zeer vijandig en bleef de volksklasse uiterst passief ⁶.

De magistraat werd te Brugge vernieuwd met Lichtmis (2 Februari). Die datum was dus zeer gunstig voor de graaf om in te grijpen bij de samenstelling van de nieuwe schepenbank. De oude schepenen zijn echter nog in functie in Maart ⁷,

² Zie bij J. COLENS, 1302. *Le compte communal de la ville de Bruges* (Brugge 1886), achtereenvolgens blz. 97, 104; 4; 135, 187, 215; 123; 101; 100. Voor Clai Berthelot, zie ook L. A. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, I, blz. 96, en voor Katheline Dekens, *ibid.*, blz. 98.

³ L. VERRIEST, *Le registre de la „Loi” de Tournai de 1302 et Listes des Otages de Bruges (1302) et de Courtrai* (Bull. Comm. Roy. Hist., 1911, blz. 485-499).

⁴ *Stadsarchief Brugge, stadsrekening 1297-98*, rubriek: *Receptum ab orphanis*, f° 2 r°: *Item, tunc [feria 4^a post Trinitatem] (4 Juni 1298) a relicta Johannis de Post Hallam tanquam orphana: 1076 lb.* — Lang was hij nog niet gestorven: zie stadsrekening 1298, f° 25 r°.

⁵ J. F. VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen* (Antwerpen-Amsterdam, 1952), blz. 25-26.

⁶ F. FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel en Flandre* (Parijs 1897), blz. 228-229.

⁷ *Stadsarchief Brugge*, Memoriaal der Stadsschulden, f° 13. Bij de

hetgeen er schijnt op te wijzen dat er moeilijkheden geweest zijn bij de vernieuwing. In alle geval heeft de graaf de Leliaarts niet kunnen weren. Onder de 11 ons bekende schepenen zijn er 6 wier goederen in 1302 verbeurd werden : Jan Scinkel, Lamsin de Tolnere, Colard Cortscoof, Pieter Heldebolle, Jan Hubrecht en Gillis Clauwaert⁸. Wouter Bonin vluchtte naar Sint-Omaars en was dus ook een Leliaart. Joris vander Matte was eveneens Leliaart, aangezien hij in 1297 door de graaf werd gevangen gezet⁹, terwijl hij in 1302 te Brugge bleef¹⁰. Nopens Hertoge en Jan Alverdoen zijn we niet ingelicht. Jan Uttensacke tenslotte was wellicht de enige aanhanger van de graaf¹¹. Van de genoemde schepenen vluchtten nog naar Sint-Omaars, Colard Cortscoof en Gillis Clauwaert.

bezegeling van een schuldbrief in de maand Maart waren er immers nog oude schepenen aanwezig. — Zie ook n. 12 hieronder.

⁸ J. COLENS, *op. cit.*, zie achtereenvolgens o.a. blz. 25, 32, 34; 21, 22, 26; 2, 13; 2, 77, 21, 23, 26; 13, 42, 48.

⁹ Zie L. A. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *op. cit.*, I, blz. 56 : kwijtschrift van 1000 pond die Gwijde erkent ontvangen te hebben voor de losprijs van Jore de le Mathe, burger van Brugge, die hij gevangen hield.

¹⁰ J. COLENS, *op. cit.*, blz. 9, 90, 103, enz.

¹¹ Te Brugge leefden op het einde der 13e eeuw twee patriciërs met name Jan Uttensacke. De ene was wijnhandelaar en zoon van Jacob, de andere *stallichtmakere* en zoon van Niklaas. In 1292 behoorden ze respectievelijk tot de eerste (meer dan 3000 lb.) en de tweede categorie (meer dan 2000 lb.) van poorters (zie J. DE SMET, *De inrichting van de Poortelijke Ruitery te Brugge in 1292 en haar indeling in gezindheden in 1302* (Versl. en Med. Kon. VI. Akad. Taal en Lett., 1930, blz. 487-505, blz. 500 en 504).

Een Jan Uttensacke was reeds schepene geweest, minstens in 1276 (A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, t. V, Brussel, 1877, blz. 589) en 1288 (Stadsrekening van 1288, f° 1). We hebben reden om aan te nemen dat het hier gaat om Jan, zoon van Jacob. Zijn naamgenoot immers wordt ter onderscheiding doorlopend aangeduid met zijn vadersnaam. Nu is het zeer wel mogelijk dat dezelfde Uttensacke ook schepene was in 1297. Sedert 1288 was hij uit de „Wet” verdwenen omwille van een langdurig proces dat hij voerde o.a. tegen de stad Brugge. In 1296 werden de schepenen bij scheidsrechterlijk vonnis door de graaf veroordeeld tot het betalen aan Uttensacke van een som geld als schadevergoeding. (We hopen een studie van dit proces, met sterke politieke inslag, binnen afzienbare tijd te publi-

Die schepenbank fungeerde normaal tot de 17e Augustus¹². De „opstand” en de vlucht der Leliaarts, alsmede de gevangenneming van Joris vander Matte — en wellicht nog anderen — door de graaf¹³, moet gesitueerd worden na die datum. Het kan niet anders of de Leliaarts zijn aangevallen geworden door partijgangers van de graaf. Hoe is zo een laattijdige als nutteloze — de Franse legers zegevierden overal — heropflakking van de gevoelens ten opzichte van de graaf te verklaren? Door de uitdagende houding van de Leliaarts die aanstalten maakten om het succes van de koning grondig uit

ceren.) Tengevolge van die uitspraak werd Uttensacke zeer waarschijnlijk partijganger van de graaf, die hem het volgend jaar zijn plaats in de schepenbank terugbezorgde. Na 1297 ontmoet men hem niet meer in de stadsrekeningen en in 1302 is er geen spoor van aanslaan van zijn goederen. Misschien heeft hij na de inval van de Fransen de stad verlaten?

Het is echter niet uitgesloten dat de schepene van 1297 Jan Uttensacke de *stallichtmakere* was. Welke zijn gezindheid toen was weten we niet. Alleen staat vast dat hij in 1302 tot de partij van de Liebaarts behoorde (J. COLENS, *op. cit.*, blz. 7, 106, 115, enz.).

¹² In het *Memoriaal der Stadsschulden* staan de rentebrieven en schuldbrieven genoteerd die door de stad afgeleverd werden tijdens de periode 1293-1301. De datum van de bezegeling wordt vermeld en in de rand staan de namen van de schepenen die er bij aanwezig waren. De datum van de bezegeling komt slechts zelden overeen met die van de brief zelf. De bezegeling geschiedde soms ettelijke maanden na het opstellen van de brief (zie f° 9 v° een verschil van zes maanden). Dat de in de rand vermelde schepenen wel degelijk bij de bezegeling en de aflevering van de brieven aanwezig waren en niet diegenen zijn die in de brieven vermeld staan, bewijzen de nota's : *Eskievin sont escrit en lautre leis, ki furent a ce saelage* (f° 9) en *Eskievin ki furent a ces cartres delivrer...* (f° 9 v°). Welnu de laatste bezegeling greep in 1297 plaats op 17 Augustus (f° 14 v°-15 r°). Die dag werden 24 schuldbrieven bezegeld die dateerden van Juli. De aanwezige schepenen waren Watiers Bonin, Colard Cortscot, Lamsin Tolnare, Gilles Claward, Jehan Alverdoe fil Jaekemon et Pieres Heldebolle. De eerste twee en de vierde vluchtten naar Sint-Omaars.

Dat de andere personen uit onze lijst een paar maanden voordien nog te Brugge waren blijkt uit het feit dat zij op 24 Juni hun bijdrage betaalden in een gedwongen lening door de stad bij de goeude burgers aangegaan en die bestemd was voor de versterking der stadsmuren. Zie stadsrekening a^o 1298, f° 23 v°-29 r°.

¹³ Op 17 Augustus wordt hem immers nog een schuldbrief overhandigd : *Memoriaal*, f° 14 v°.

te baten?; of als een gevolg van de ter elfder ure door de graaf verleende privileges? ¹⁴ Of was het tenslotte eenvoudig een vluchten uit schrik voor gevangenneming door de agenten van de graaf? Deze laatste mogelijkheid schijnt ons de meest waarschijnlijke ¹⁵. Wat er van zij, een eigenlijke opstand van de volksklasse tegen de Leliaarts zal het niet geweest zijn. Daarvoor was de bevolking te vlug akkoord om de stad aan de koning over te leveren.

De Bruggelingen begaven zich naar Sint-Omaars, Franse garnizoenstad, juist buiten de grenzen van het graafschap, en tevens de minst ver verwijderde van Brugge. Robert d'Artois kwam er met zijn leger aan op de avond van de 4e Augustus ¹⁶. Daar bereidde hij zijn inval in Vlaanderen voor. Vóór zijn opmars in de richting van Veurne liet hij er zeker een belangrijke bezetting achter. De Brugse Leliaarts kwamen er in groepen aan, zoals de indeling van de lijst in paragrafen getuigt. Men stelt zich gemakkelijk voor dat ze zich na hun aankomst bij het militair gezeg van de stad moesten aanmelden, opdat er voorzorgen zouden genomen worden met het oog op hun huisvesting, ravitaillering, enz. De lijst werd dus blijkbaar opgemaakt om redenen van praktische aard. Dit alles verklaart meteen de aanwezigheid van het document in de oorkondenschat van de graven van Artois, waar het aldus wel degelijk thuishoort.

Kort na de overgave van Brugge in de handen van de koning zijn de vluchtelingen in hun stad teruggekeerd. In de eerste dagen van de Franse bezetting spelen de meesten reeds opnieuw een rol in de stad ¹⁷.

Een laatste opmerking. Voor zover we de politieke gezindheid van de in 1297 gevluchte poorterlijke Leliaarts in het

¹⁴ Privileges van 15 Mei en 4 Augustus. Zie L. A. WARNKOENIG-A. E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre* (5 vol., Brussel 1835-1864), t. IV, blz. 296-299.

¹⁵ Mogelijk heeft de graaf te Brugge een zuivering willen doorvoeren in afwachting van de komst van het leger van zijn bondgenoot de koning van Engeland, die te Brugge met zijn legermacht verbleef van 1 tot 4 September, alvorens naar Gent af te trekken. Zie F. FUNCK-BRENTANO, *op. cit.*, blz. 260.

¹⁶ F. FUNCK-BRENTANO, *op. cit.*, blz. 250, n. 4.

¹⁷ Zie de stadsrekening van 1297-98 : f° 9 r°-v^o.

jaar 1302 kunnen nagaan, stellen we vast dat er slechts een achtstal — Joris vander Matte medegerekend — in die tijds-
spanne van kamp veranderden. Hierboven werden die per-
sonen reeds genoemd. Dit schijnt er op te wijzen dat onder de
poorterij de partijen van Leliaarts en Liebaarts in 1297 te
Brugge reeds betrekkelijk vaste vorm aangenomen hadden, in
die zin dat de vlottende elementen eerder zeldzaam waren.

Hieronder volgt een nieuwe uitgave van de lijst. We hebben
door streepjes de enkelingen en de groepen van personen die
bij elkaar horen, gescheiden; hetgeen zal toelaten de lijst
gemakkelijk te gebruiken, vooral de poorterlijke Leliaarts
onmiddellijk er uit te lichten ¹⁸.

Dr. C. WYFFELS.

LIJST VAN BRUGGELINGEN
GEVLUCHT NAAR SINT-OMAARS
z. d. [17 Augustus-18 September 1297]

Origineel, perkamenten rol. Arras, Arch. dép. Pas-de-Calais,
Trésor des Chartes de l'Artois, A 121.

Che sunt les nons de chaus de Bruges qui sunt et ont
este a Saint Omer pour escuer le muete de Bruges.

Mathieu Hovet; Wautier, Mathieus et Raven, si enfant, et

¹⁸ De lijst van de gezinshoofden en alleenstaande personen die
Dr De Smet opgemaakt heeft, is, hoofdzakelijk wegens de slechte
uitgave in *La Flandre*, voor aanzienlijke verbeteringen vatbaar.

Volgende namen verdwijnen uit zijn lijst: Thierri Deus (knecht),
Jehans de le Grise (= de le Quoe), Claiekin li Lantzwert (= li
Lantzhere). Te noteren dat le Smoutere geen bijnaam is van Gosewin
de Bailleul, doch een familienaam.

Volgende personen dienen er aan toegevoegd: Pierin Banst, Cecile
Bes, Jehan Blankars, Robers li Calkeres, Jehan de Courtray, Gilles
Dartrike, Katheline Dekens, Willaumes li Forbisseurs, Lambsin li
Garencopere, Marie Garencopers, Clai Halout, Mathieu Hovet f.
Mathieu, Wautier Hovet f. Mathieu, Simons de le Laie, Claiekin li
Lantzhere, Weutins de le Loe, Mestre Jehans Louvin, Zoetin Mau-
wers, Jaquemes Paternostre, Pikavet, Bernars Priem, Jehans de le
Quoe, Liegard Rinvisgh, le Smoutere, Wiltsin Snagarth, Leurens
Toubin, Pierron Wureghare fiens Pierron, Jaquemes Zuinkin.

Katheline, feme Wautier dessus dit; Beatris, sa meschine ^a; Clai Colve, Clai de Zevenwale, Clai Alard, si valet; — Robert de le Bourse, — Pikavet, li brasseres, — et Robekin de le Bourse, fieus Robert de le Bourse dessus dit; — Jaquemes Zoppere, Agnes, se feme; Bazile fieus Baziles et Gilles de Denremonde, si vallet; — Wautier le Crukebrekere; — Clai Halout; Willaumes Halout, ses valles; — Pierron Wareghare fieus Willaume; Jehans Doem, ses valles.

[Item] ^b, Gilles, fieus Berthelmieu de le Mote; Jehan fieus Willard, Wautiers li Fauconniers, si vallet; — Oston du Sac [et Ph] ^belippes, ses fieus, et Willekin li Blans de Bevert, ses valles; — Lambers Louvin; Jaquemes, ses freres; Lambert ..^cnin, ses nies; Willaume Varkin, Jehan de Lapesecure, Jehans Lobe(k) ^din, Perrot li Verrieres, garchon au dit Lambert Louvin; — Pierres Plume; — Pierres Karidon; — Arnaus de Zomeringhem, li machecliers.

Item, Jehan Pieters sone, Katheline, sa feme; Griele, Marie, Clare, leur enfant; — Jehan Blankars; Monekin Blankars, ses nies; — Jehan Warre, Jehan de Gand, Morkerke, Biscoup, Morel, vallet Jehan Pieters zone; — Claiekin, vallet Jehan Blankart; — Havezoete de Dongele, Bloeme, meschines au dit Jehan Pieters zoene; — Clai le Calkere, Clemence, sa feme; Henri de Gand, Hannekin de Broubbourgh et Jehane, leur maisnie.

Item, Lambert Bonin fil Guerewin, Griele, se feme; Lizabethe, Guerewin, Aelis, si enfant; Cecile, Katheline, seurs a le feme du dit Lambert; Pol li Noirs, Relin de Markhem, Henri de Bassevelde, Raskin de Bassevelde, Clai li Keus, vallet au dit Lambert Bonin; Margrite, sa meschine; — Beatris, feme Jeorge de le Mate; Lois de Cassel, ses filz ¹; Mikiellet de Cassel, ses nies; Katheline Sammels, sa meschine; Ronchard, vallet Loy; — Jehans Ruweloke, Lizebethe, se feme; Hannekin, Clarekin, Pieterkin, leur enfant; — Zoetin Mauwers; Agnes, sa meschine; — Pierin Banst; Lambsin de Outaiwe, ses valles.

^a De woorden *et Katheline* --- *sa meschine*, interlineair.

^b Scheur in het perkament.

^c Zelfde opmerking. Wellicht te lezen : *Bonin*. In de vroegere uitgave staat *Louvin*, hetgeen o.i. onmogelijk op het document kan gestaan hebben.

^d Vochtigheidsvlek.

¹ Beatrijs, de vrouw van Joris vander Matte, was eerst gehuwd geweest met een burger uit Ieper, Michiel van Cassel. *Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1561, n° 448*. — We danken die inlichting aan onze vriend Dr J. F. Verbruggen.

Item, Wautier Garencopere; Lizabethe et Clai, si enfant; Lippin Herenbaut, ses valles; — Pieron Groete Boye; Katheline, se meschine. Item, Gilles Alverdoe; — Leurens Toubin; Vezekin, ses valles; — Jehans deriere le Mostier; — Berthelmieus li Noirs Chevaliers; — Jehans de le Quoe; — Lambers Maral; — Pol Bernard, Marie, sa feme; Rauwelet et Jaquet li Bourgois, si vallet, et Hannin du Pouke, ses garchons; — Katheline, feme Colard Alverdoe²; Clare et Willaume, si enfant, et Marekin Lienards, se nieche, et Henris, valles a le dite dame Katheline; — et Simon Lescot.

Item, Pierron Provinizien et Trude, se feme^o; Pierron et Marie, si enfant; Galiot, Clai et Bele, se mesnie; Claekin et Campion^f, ses garchons^g; — Riquard Standard, Trude, se feme; Riksin, Hennekin, Boidekin, si enfant; Willekin Provinizien et Gilles de Cleve, si valet; Riksin et Mikielet, si garchon.

Item, Wautier li Calkere, Havezoete, se feme; Marie, Aelis, Cecile, Willaume, Wautier, si enfant; Halnard, Strussebout, Ernaud de la Grange, Jehan Sausseron, si vallet^h; et Fie, fille Clai le Kalkere, et Griele, se nieche, et Ernaud³, ses valles; — et Liegard Rinvisgh.

Item, Gilles Dop et Hannekin Slabbard, ses garchons; — Jehans fieus Robbezoets et Hennekin, ses filz; — Jehans Goederich; Willaumes Mellin, ses valles; — Jaquemes Kant, fieus Jehan Kant; — Jehans de Utkerke; Weutens de le Loe; Hernoud et Clais, leur valles; — Jaquemes du Was — et Berthelmieus Folke; — Simons dArtrike; Gilles, Simons et Bernars, si enfant; — Wautier Bonins, ses cousins; Colins li Cor, ses valles; — Lowerkin, ses garchons; Thierris Deus, ses vales; — Jehan deriere le Kiist et Fie, se feme; — Bernars li Clers et Katheline, se feme; — Lambsin Guerewin dArdenbourgh; — Jaquemes li Vos, vallet au dit Bernard; — Pol li Calkeres et Havezoete, se feme; Paulin, Claiekin, Hannekin, si enfant, et Francekin, ses freres; Jehan de Malinghem et Riquart, si vallet, et Willekin, ses garchons.

^o et Trude, se feme interlineair.

^f et Campion interlineair.

^g De scribent had ses garchons moeten wijzigen in si garchon.

^h Halnard, Strussebout --- si vallet interlineair.

² Colard Alverdoe werd waarschijnlijk, evenals Joris vander Matte, op bevel van de graaf aangehouden.

³ Ernaud is misschien een herhaling van het interlineair geschreven Ernaud de la Grange.

Item, Mathieu Lombart, Liegard, se feme, et Mikiel de Furnes, leur garchon; Jaquemes Heldebolle, Willekin de Billeke, leur valles.

Item, Jehans de Durdregth; Hannekin Segard, ses valles; — Gilles Hovet; Jaquemes de Durdregth, Gilles de Maldinghem, Pierres Manekin, si vallet; — Dierolf Cortegarbe; Colard, ses freres; Jaquemes de Riddervorde, Jehans Hyzenghem, leur valles; — Gildolf le Calkere, Katheline, se feme; Robers li Calkeres; Griele, Katheline, Ghildolf, Hennekin et Pouwelkin, enfant au dit Gildolf; Fleurekin, Gillekin, Lammekin et Griele, maisnie au dit Gildolf.

Item, Mestre Nichole de Bierevliet; Pierrot, Willemet, Baudet, si vallet, et Katheline, sa meschine.

Item, Mauwekin, Simons Lescot ⁴.

Item, Bernars Dop filz Havezoete; Jehans de Maldinghem, ses valles; — Jehans li Noirs Chevaliers; — Jehans Copman, dArke, et Margrite, sa feme; — Jaquemes Meyhart et — Martins deriere le Kiist.

Item, Gilles Hubregth, Griele, se feme; Marie Garencopers; Grielekin de Saint Omer; Grielekin et Betkin, filles de le fille Gillon Hubregth dessus dit; — Jaquemes li Garencopere; — Clais de Lapescore; — Claiekin li Lantzhere; — Ernaus de Parbome; — Gilles Clauward; Monin, ses nies, et Wautier de Nuefvile, ses valles.

Item, Jaquemes de Gronendike, Marzoete, se feme; Grielekin, se fille; Griele, se meschine; Jehans Blanc Cul, Jehans de le Feve, Jehans Grelegambe, Lambsins de Houdevelde, Beudde, si vallet; — Wautier de Zelande, li taillieres; — Jehan Meral; — Jehan Bonin; Wainin, ses valles; — Pierres de Harchebarghe, Gertrut, se feme; Hennekin, ses fieus; Kateline, se meschine, et Jehan de Bernehem, ses valles.

Item, Thierru du Bruec et Katheline, se feme ¹, et Estiene, ses valles; — Jehan Dauwild li iovenes; — Simon Bernard li iovenes; — Jehans de Furnes, vallet au dit Thierru du Bruec; — Jehan de Scepstale et ses filz; — Jehan Bonin, filz Bonin Kant; — Jehans de Reddervorde, vallet Jehan Dauwild; — Jehan de Snelinghem.

Item, Jehans deriere le Hale; Robers, ses valles, et Wautier, ses garchons.

Item, Lambsin Potin; Claiekin, ses garchons; — Simons de le Laie; Mikiel, ses valles; — Martin Stenkin, Cecile, se feme; Kerstiens, ses valles; — Berthelmieu de Strates, Marie, se feme; Wautier, ses valles.

¹ et Katheline, se feme interlineair.

⁴ Simons Lescot werd hoger reeds vernoemd.

Item, Clai Berthelot; Thumas, ses garchons; — Gherard de Portkine; Hennekin, ses filz; — Jehans ¹ Wautier, fieus Olive de le Houke; — Jehan de Saint Quentin; — Robers de Valenchienes et Fyrins, ses valles; — Jehan Pauwels et Pauwels, ses freres; — Berthelmieu Gabriel; — Gherard li Bart; Willaumes de Sentes, ses valles.

Item, Jehans Kemenade; Gerard de Sus ⁵, ses serorges, et Sare, se feme; Gherekin, Trudekin, si enfant; Hennekin et Griele, leur maisnie.

Item, Cecile Bes et Katheline Dekens; — Willaumes li Calkere fieus Willaume; — Thierris li Brabanchon; — Gosewin de Bailleul; — le Smoutere.

Item, Mestre Jehans Louvin; Willaumes, Jehans, Wautiers et Pol, si enfant.

Item, Jehan de Courtray; Jaquemes, ses fieus, et Lambers, ses fieus; — Lambsin le Garencopere; — Jaquemes Paternostre; — Bernars Priem; — Wiltsin Snagarth; — Jaquemes Zuinkin; — Pierron Wureghare fieus Pierron, et Fye, se feme, et Grielekin, se fille; — et Willaumes de Wic, Willekins Tolbins, vallet Jehan de Courtray; — Willaumes li Forbisseurs.

BOEKEN VAN LUTHER VERKOCHT DOOR JAN RIJCKAERT TE GENT (1522)

De belangwekkende studie die voor enkele jaren door mej. M. E. Kronenberg, met een erkend meesterschap, aan de verboden boeken in de Hervormingstijd werd gewijd, heeft eens te meer de aandacht gevestigd op het verbranden van hervormingsgezinde boeken in de XVIe eeuw ¹.

¹ *Jehans* interlineair.

⁵ Ter attentie van de anthroponymisten. De ogenschijnlijk zuiver Vlaamse familienaam „de Sus” of „de Suus” is in werkelijkheid een verbastering van het Italiaanse patronym „de Sulso”. Zie Stadsarch. Brugge, Stadsrek. 1284, f° 4 v° : *Receptum de burgagio* : Item, in vigilia Magdalene [21 Juli], a Gerardo de Suus, de Placense : 40 d.; en rek. 1299, f° 68 v° : Item, habet villa penes se ab Auberico de Sulso, de Plasentia, causa assecurationis sui burgagii : 100 lb.

¹ M. E. KRONENBERG, *Verboden boeken en opstandige drukkers in de Hervormingstijd*. Amsterdam, 1948. In-8°, 173 blz. (Patria, XLIV).

De allereerste brandstapel van ketterse boeken, die in de Nederlanden werd opgericht, had plaats op 8 October 1520 te Leuven; een 80-tal boeken werden er de prooi der vlammen. Op 13 Juli 1521 volgde Antwerpen, waar een 400-tal boeken in het vuur opgingen. Enkele dagen later, op 25 Juli 1521 was het de beurt aan Gent². Hier werd buitengewone luister aan de dag gelegd, zoals blijkt uit het volgende relaas van de pauselijke legaat Aleander, waarvan de tekst een Nederlandse vertaling waard is³:

„Ik schrijf dat alleen om u te laten weten dat hier te Gent, op de feestdag van S. Jacob (zijnde kermisdag), op de plaats naast de S. Jacobskerk (de Vrijdagmarkt), een plein dat verschillende tienduizende personen kan bevatten, een plechtig sermoen voor de menigte werd gehouden, nadat een keizerlijke heraut en trompetter het volk opgeroepen had⁴, en nadat de oorspronkelijke bul en het keizerlijke plakkaat tegen Luther⁵ opnieuw afgelezen waren. Na het sermoen werden op een hoge stellage meer dan driehonderd boeken van Luther verbrand; daarvan waren een deel hier, een deel in Duitsland gedrukt. De bedoeling was een les te geven aan het gehele volk van ter plaats en uit de omtrek. De boeken werden op de brandstapel gebracht door vrij talrijke mensen, en onder de boeken waren er vele zeer goed ingebonden, één zelfs in fluwelen band. Dat alles gebeurde in aanwezigheid niet alleen van het voltallige Hof, dat de keizer en de koning van Denemarken naar de mis in de S. Jacobskerk had vergezeld, maar bovendien van een ontelbare menigte Vlamingen en Brabanders, daar er op dat ogenblik alhier een vergadering van de Staten-Generaal gehouden werd, en eindelijk van een oneindige massa Gentenaren. Naar het oordeel van de aanwezigen, kan de menigte die het sermoen en de brandstapel bijgewoond hebben, op meer dan vijftig duizend personen

² Vgl. over die eerste brandstapels, M. E. KRONENBERG, *o. c.*, blz. 28-37, met de literatuur.

³ De oorspronkelijke tekst werd gedrukt o.m. door P. FRÉDÉRICQ, *Corpus documentorum Inquisitionis Haereticae Pravitatis Neerlandicae*, dl. V (Gent-'s Gravenhage, 1902), blz. 405, n° 761.

⁴ Het plakkaat van 20 Maart 1521 beval de brandstapel op te richten „a son de trompe”.

⁵ De bedoelde bul is die van 3 Januari 1521 (tekst, o. m., bij P. FRÉDÉRICQ, *o. c.*, dl. IV, Gent-'s Gravenhage, 1900, blz. 37) en het keizerlijke plakkaat, dat van 20 Maart 1521 (tekst, o.m., bij P. FRÉDÉRICQ, *o. c.*, blz. 43).

geschat worden. Ook de keizer kwam daar voorbij, en sloeg breed-lachend het schouwspel gade. Rondom de stelling hadden zich, processiegewijs het kruis dragend, de vier bedelorden geschaard, die ik vooraf krachtens apostolisch gezag bevolen had het schouwspel bij te wonen."

Uit dat omstandig relaas blijkt duidelijk dat die allereerste brandstapels niet het karakter van een strafuitvoering hadden; zij waren niet het gevolg van een vonnis, en de bezitters van de verboden boeken werden dan ook niet verontrust. Het was er vooral te doen om in de geest van het volk te prenten van welke verderfelijke aard die „ketterse" boeken waren.

Enkele maanden na de brandstapel op de Vrijdagmarkt werd, eveneens te Gent, een nieuwe brandstapel opgericht; ditmaal gold het de echte uitvoering van een vonnis, dat, zover gekend, het eerste is waarin het verbranden van ketterse boeken bevolen werd.

Dat vonnis op 21 Januari 1522 door de Raad van Vlaanderen uitgesproken, en waarvan de tekst, merkwaardigerwijze, aan de opsporingen van P. Frédéricq ontsnapte, veroordeelde Jan Rijckaert, „geseyt van Gavere", wegens de verkoop van Nederlandse vertalingen van werken van Luther, tot een heerlijke betering, en beval de in beslag genomen boeken in het openbaar te verbranden.

De veroordeelde is geen onbekende. Blijkens het vonnis was hij boekbinder en boekhandelaar; luidens een andere bron zou hij bovendien „boecprintere" geweest zijn. Daar er geen enkel druk van hem gekend is, mag men er terecht aan twijfelen of hij het beroep van drukker heeft uitgeoefend. De boekhandel zelf schijnt bij hem nevenberoep geweest te zijn; zijn hoofdberoep was dat van boekbinder. Als binder is hij bekend gebleven: hij tekende verschillende van zijn banden met het monogram IR, en bleef dan ook in de oudere literatuur als de monogramist IR bekend, tot dat G. Caultet hem in 1906 identificeerde⁶. Behalve de gegevens door Caultet verzameld, kan nog aangestipt worden een vermelding in 1522, waaruit

⁶ G. CAULLET, *Le relieur au monogramme I. R. : Jan Ryckaert, de Gand*. — Rev. des Bibl. et Arch. de Belg. (Brussel), 1906, blz. 162-175 met ill.

blijkt dat hij toen 40 jaar oud was ⁷, en dus omstreeks 1482 moet geboren zijn. Uit de bijnaam „geseyt van Gavere”, die hem in het vonnis gegeven wordt, zou men misschien mogen afleiden dat hij te Gavere geboren is; hij schijnt in ieder geval niet verwant met de bekende gelijktijdige boekbindersfamilie van of de Gavere, waarvan verschillende leden te Brugge en te Gent werkzaam geweest zijn ⁸.

Jan Rijckaert, die tot 1546 te Gent werkzaam was ⁹, is blijkbaar geen overtuigd of ten minste geen openbaar-gekend hervormingsgezinde geweest. Hij behoorde vermoedelijk tot die brede kring die met de nieuwe leer sympathiseerde; dat mag men wellicht afleiden niet alleen uit het feit dat de stad Gent hem, ook na zijn veroordeling, bindwerk bleef toevertrouwen, maar bovendien uit het feit dat hij de cliënteel had van de abdijen van St. Pieters en van St. Baafs en vooral van afzonderlijke geestelijken, zoals Johannes de Hondt, vroeger pastoor van St. Maartens te Kortrijk, en later kannunnik van O. L. V. aldaar ¹⁰. Wat ervan weze, ziehier de tekst van het vonnis.

EG. I. STRUBBE.

21 Januari 1522. — *De Raad van Vlaanderen veroordeelt Jan Rijckaert, boekbinder te Gent, wegens het verkopen van boeken van M. Luther, tot een heerlijke betering in het Hof, en beveelt het verbranden van de boeken voor de voorpoort van het Hof.*

Omme dieswille dat ghij Jan Rijckaert gheseyt van Gavere, die u gheneerende zijt met boucken te bindene ende die te vercoopene, als onghehoorsaem ende commende directelic jeghens de ordonnancien, placcaeten ende bevelen van den keysere onsen harden gheduchten heere, bij denwelcken omme de redenen in dezelve placcaeten begrepen, elcken wie hij zij, gheestelic ende weerlic, expresselic verboden

⁷ P. FRÉDERICQ, *o. c.*, blz. 101.

⁸ W. H. J. WEALE, *Bookbindings and Rubbings of Bindings* (London, 1898), p. LIII-LV en LIX.

⁹ [P. VERHEYDEN], *Wereldtentoonstelling, Antwerpen 1930. Catalogus*, dl. V. *Boekbanden*. (z.p.n.j. Antwerpen, 1930), blz. 100; vgl. verder, n°s 152-155 en 267, en *Bibl. Roy. de Belg. Exposition de reliures 1930*, dl. I (Brussel, 1930), n°s 29, 64-67.

¹⁰ G. CAULLET, *o. c.*, blz. 163-164 en 175.

ende gheinterdiceert es, eeneghe boucken ghemaect ende ghecomponeert bij eenen religieulx van der Ordene van den Augustijnen, ghe-naempt Martinus Luther, te hebbene, behouden, coopen ofte vercoopen, ende scerpelic bevolen die ghelevert ende ghebrocht te werdene in handen van justicie omme verberrent te werdene, u vervoordert zijt, nietjeghenstaende dat u dezelve ordonnancie ende bevelen kennelic waeren, zo ghij dat denzelven hove mondelinghe ghekent hebt, te vercoopen sichtig derzelver ordonnancie, diverssche boucxkins ghemaect bij den voorseyden Luther in vlaemssche, ter somme zo ghij ooc ghekent hebt van neghen stuvers, van welcker uwer onghehoorsamichede ende mesuse ghij den hove versocht hebt anschau nemende up armoede ende groot last van wijf ende kinderen, in gracie ende submissie ontfanen te zijne, belovende te vulkommen ende vulbringhen alzulcke sententie ende pugnacie als daerintse tselve hof u ter cause van dien condempneren zoude, so eist dat thof, ghehoort uwe mondelinghe kennesse ende versouck van submissie, aenmeerck hebbende up uwen last van wijf ende kinderen, uutende dezelve submissie, u condempneert denzelven hove uuter naeme van den keyser ende van justicie, van den voorseyden uwen delichte vergevenesse te biddene alhier in consistorie, in eenen zwaerten keerle blootshoofs knielende up eenen knye, met een tortse van vier ponden was onghebrant in u handt, zegghende dat tselve u delict ende mesuuz met herten leet es, condempnerende voorts dat alzulcke Luthers boucken, als ghij thove ghebrocht, openbaerlic voor de voorpoorte van desen hove, volghende der ordonnancien, placcaeten ende bevelen der voorseyde K. M. verberrent ende te asschen ghebrocht zullen werden in exemple van anderen.

Actum, XXI^{en} in Lauwe XVe XXI.

Men gheeft te kennene dat dese jeghenwoordeghe boucken alhier bij ordonnancie ende vonnesse van mijnen heeren van den Raede in Vlaendren verberrent werden, omme dieswille dat die ghecocht zijn gheweest jeghens dordonnantien ende placcaeten der K. M. bij denwelcken ende den redenen daerinne begrepen, elcken gheestelic ende weerlic, expresselic verboden es gheweest, te hebbene, coopene ofte vercoopene zulcke ende ghelijcke boucken, ghemaect bij eenen religieulx van der Ordene van den Augustijnen, ghe-naempt Marthinus Luther.

Publicatum ante portam castris, die quo super.

Gent, Rijksarchief. — Raad van Vlaenderen,
Serie B. Vonnissen en appointementen,
1521-1523, f° 105.

DE ABDIJ VAN SINT-JANSBERG TE IEPER EN DE
MONIALEN VAN GROOT-BIJGAARDEN IN DE
XVIIe EEUW

Niets is voor de historicus van onze oude benediktijnerkloosters zo belangwekkend als de betrekkingen die deze kloosters onderling bewaarden. Terwijl bij de Cisterciënsers deze betrekkingen een officieel karakter hadden, in die zin dat, buiten de vier hoofdkloosters, nagenoeg elke abdij een „moederklooster” boven zich had en bovendien zelf het visitatierecht uitoefende in een „filiatie” van een of meer dochterkloosters¹, waren de Benediktijnse stichten over het algemeen meer individualistisch. Zij hebben nochtans de nadelen van die afzondering meermaals moeten ondervinden. Het Concilie van Trente had hun dan ook opgelegd zieh in congregaties te verenigen. Doch in onze gewesten waren de bisschoppen de eersten geweest om zich tegen deze maatregel te verzetten; zij vreesden immers dat de inrichting van generale kapittels en de aanstelling van generaal-abten hun gezag enigszins zou beperken. Ten slotte konden de benediktijnerkloosters meestal niets meer doen in deze richting dan wat zij reeds in de middeleeuwen hadden gedaan, nl. gebedsverbroederings aangaan met een of meer kloosters uit de omgeving².

Wanneer en hoe ontstonden deze verbroederings? Het is veelal gemakkelijk ze op te sporen: de akten der overeenkomsten zijn meestal nog bewaard in de oorkondenschat van onze oude abdijen; bovendien werden ze gewoonlijk nog overgeschreven in het *obituarium* van de betrokken kloosters. Moeilijker echter is het uit te maken in welke omstandigheden dergelijke gemeenschappen een einde namen; het is immers uiterst zelden

¹ M. E[NGLISH], *De Cisterciënzer hervorming*, in *Biekorf*, XXII (1911), blz. 324 vgl.; J. B. MAHN, *L'ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle (1098-1265)*, Parijs, 1945, blz. 217 vgl.

² Over de gebedsverbroederings zie Dom U. BERLIÈRE, *Les fraternités monastiques et leur rôle juridique* (extrait des *Mémoires publiés par l'Académie royale de Belgique*, classe des Lettres, collection in 8°, deuxième série, XI, 1920).

dat de breuk tussen de beide kloosters met evenveel nauwkeurigheid voor het nageslacht werd opgetekend. Ook kunnen wij niet altijd nagaan welke omstandigheden twee tamelijk ver van elkaar verwijderde kloosters ertoe gebracht hebben een dergelijke overeenkomst aan te gaan.

Het geval van de gebedsgemeenschap tussen de Benediktijnen van Sint-Jansberg te Ieper en de monialen van Groot-Bijgaarden in Brabant zal deze beschouwingen enigszins toelichten.

De monniken van het oude Sint-Jansklooster bij Terwaan waren zich, na de verwoesting van de hoofdstad der Morienen in 1553, te Belle komen vestigen. Doch kort nadien, tegen het einde der XVIe eeuw, verplichtten hen de rooftochten van Oostendse vrijbuiters veiliger oorden te gaan zoeken binnen de muren van de stad Ieper. Nauwelijks hadden zij zich in de nabijheid van de Sint-Niklaaskerk gevestigd, of de aartsbisschop van Mechelen, Matthias Hovius, ontbood hen naar Affligem om het reguliere leven in die door de godsdienstige beroerten zo zwaar beproefde communitieit opnieuw tot bloei te brengen. Achtereenvolgens werden drie monniken van Sint-Jansberg, Dom Hubert de Bray (1605), Dom Joost Cnobbaert (1605-1612) en Dom Henricus van den Zijpe (1612-1616) aangesteld tot proost van de grote Brabantse abdij³.

Groot-Bijgaarden nu was aanvankelijk een priorij van Affligem; hier is dan wellicht de verklaring te zoeken van het feit dat wij in de eerste helft der XVIIe eeuw verscheidene monniken van Sint-Jansberg als biechtvaders te Groot-Bijgaarden terugvinden⁴:

³ In het derde deel van het *Monasticon belge* van wijlen Dom U. BERLIÈRE, dat wij op last van het „Centre national de recherches d'histoire religieuse” voorbereiden, zal men een uitvoerige notice vinden over de Sint-Jansabdij, met verwijzing naar al de nog bestaande bronnen.

⁴ Wie hoger in de XVIIe eeuw de geestelijke leiding te Groot-Bijgaarden verzorgde, is een vraag die we open zullen laten. We ontmoeten nochtans in 1628 als „biechtvader te Groot-Bijgaarden” een zekere pater Gabriel Colins, regulier kanunnik van Ninove, die op 24 September 1669 stierf als proost van Renissart bij Nijvel (zie Dom U. BERLIÈRE, *Monasticon belge*, I, Brugge, 1890, blz. 421). Hij is de

- Dom **Filips van den Zijpe**, broer van de abt van Sint-Andries bij Brugge Dom Henricus van den Zijpe. Vier jaar lang, vóór 1640 en waarschijnlijk reeds vóór 1637, oefende hij het ambt uit van biechtvader te Groot-Bijgaarden. Hij overleed als supprior van Sint-Jansberg op 31 Januari 1653;
- Dom **Frans van Waelscappel** was biechtvader te Groot-Bijgaarden in September 1637, toen hij tot abt van Sint-Jansberg werd verkozen; hij overleed op 28 Augustus 1645⁵;
- Dom **Jan Metsu** was biechtvader te Groot-Bijgaarden vóór Januari 1646; hij overleed op 12 Juni 1660.

Kort na de benoeming van Dom van Waelscappel als abt van Sint-Jansberg werd, in Augustus 1638, tussen de beide kloosters een gebedsvereniging gesloten. De tekst van de akte vindt men in het thans nog bewaarde *obituarium* van Sint-Jansberg⁶: „*Cum abbatia Maioris Bigardiae idem est contractus qui cum Marquetta*”⁷. *Hoc excepto quod triduo in summa missa fiat commemoratio defunctorum. Ita conventum 1638 in Augusto.*”

Naast deze tekst heeft een jongere hand haast een eeuw later de volgende lijnen bijgevoegd: „*Haec confraternitas cum Majori Bigardia est rupta ab iisdem monialibus per epistolam ab ipsis scriptam anno 1722.*”

schrijver van een *Vita et miracula S. Wivinae collecta ex antiquis manuscriptis* (Parijs, Bibl. Nat., ms. lat. 12.663, fol. 4-13); vgl. *Rond den Heerd*, VII (1872), blz. 18, waar men hem verkeerdelijk in de XVIIIe eeuw laat leven.

⁵ Zie verder op blz. 81.

⁶ Brussel, Kon. Bibl., hs. 19405-06. De namen van de afgestorven monniken van Ieper werden niet in het *obituarium* van Groot-Bijgaarden opgenomen, zo min als die van de overleden monialen in dat van Sint-Jansberg. De overleden monniken van Sint-Andriesabdij bij Brugge zijn de enigen die geregeld in het Iepers *obituarium* werden opgetekend.

⁷ „*Cum monasterio B. Mariae de Marquetta iuxta Insulas. Illud est particulare quod nihil fit conventualiter sed sacerdotes dicant missam unam pro religiosa, conversa, seu donata, et pro patre monialium: pro abbatissa vero duas.*”

Om welke reden is deze bijna honderdjarige vereniging verbroken geweest? Bij gebrek aan documenten valt dit moeilijk uit te maken. Maar geeft niet juist het zwijgen onzer bronnen de ware verklaring? Sedert de tweede helft der XVIIe eeuw waren er geen betrekkingen meer tussen beide kloosters. Ook met Affligem onderhielden de Ieperse paters geen relaties meer. Wanneer dan abt van Waelscappel een gebedsverbroedering wilde sluiten met Groot-Bijgaarden, bewees zijn gebaar eerder dat er tussen beide kloosters betrekkingen waren geweest, dan dat deze hieruit moesten ontstaan.

Bovendien was van 1635 af de Ieperse abdij wegens de Franse Oorlog dikwijls afgesloten van de overige abdijen in de Nederlanden, en van 1680 tot 1717 werd zij bestuurd door twee abten die de koning van Frankrijk had benoemd, Dom Robert Baert en Dom Alexandre-Louis de Gouy de Cartigny. Deze laatste, tevens groot-vicaris van de Franse bisschop van Ieper Martin de Ratabon, beschouwde de abtelijke waardigheid vooral als een bron van inkomsten, terwijl hij als regulier overste een onverschilligheid aan de dag legde die zelfs aan de minst vurigen overdreven moest voorkomen. Door het verdrag van Utrecht van 2 April 1713 kwam de stad Ieper aan de Spaanse Nederlanden terug. Abt de Gouy, die de politieke gebeurtenissen als een ramp had zien aankomen, stelde alles in het werk om zijn abdij terug naar Frans-Vlaanderen over te brengen. Hij ging zo ver in zijn pogingen dat hij tot tweemaal toe (18 Oktober 1716 en 14 April 1717) in de Sint-Jansabdij brand liet ontsteken.

De zonderlinge ineenstrengeling van politieke en godsdienstige belangen die de kerkelijke hiërarchie onder het *ancien régime* kenmerkt, liet mogelijkheden open, welke men zich thans nog maar moeilijk kan voorstellen. Toch was Dom de Gouy ditmaal over de schreef gegaan. Op 15 Mei 1717 mocht hij zijn ambt neerleggen. Hij behield evenwel de abtelijke titel en ging zich, voorzien van een behoorlijk pensioen, te Parijs vestigen, waar hij op 16 Augustus 1732 overleed. Van 1717 tot 1732 werd dus de Sint-Jansabdij door een prior bestuurd⁸. Het was tijdens dit *interregnum* dat de monialen

⁸ Dom Thomas Walwein, zoon van Thomas en Maria De Gheus. Hij stierf op 5 Oktober 1725. Zie *Tablettes des Flandres*, I (1948),

van Groot-Bijgaarden de gebedsverbroedering met Sint-Jansberg opzegden.

Wij kennen dus de reden niet, welke zij in hun brief van 1722 deden gelden. Wij kunnen nochtans vaststellen dat in de loop van de XVIIIe eeuw de Praemonstratensers van het naburige Dielegem de geestelijke en wereldlijke zorg over Groot-Bijgaarden hadden overgenomen ⁹. Het *obituarium* van Groot-Bijgaarden ¹⁰ en dat van Dielegem ¹¹ vermelden verscheidene kanunniken hetzij als procurator van het vrouwenstift hetzij als biechtvader van de Bijgaardse damen. Een geestelijk verbond met de onbekende en verre monniken uit West-Vlaanderen was aldus overbodig geworden. Bijna tachtig jaar lang hadden de edele kloostervrouwen de herinnering bewaard aan de bewezen diensten alvorens zij de verplichtingen afschudden, die het verleden haar had opgelegd. De necrologist van Sint-Jansberg heeft zich dan ook wel gewacht haar in zijn hoger aangehaalde randnota van ondankbaarheid te beschuldigen.

Toen in 1644 de legers van Lodewijk XIV Vlaanderen binnenvielen, moesten de monniken van Sint-Jansberg het klooster verlaten. De abt, Dom van Waelscappel, vluchtte naar Brabant, waar de dood hem te Groot-Bijgaarden verraste. De doorluchtige prelaat werd er in de abdijkerk begraven. Pas door zijn tweede opvolger, Dom Bernardus de Cerf kon zijn stoffelijk overschot worden afgehaald en naar Sint-Jansberg overgebracht. Het rekwest om toelating hiervoor te bekomen, dat Dom de Cerf richtte tot de *ordinarius* van Groot-Bijgaar-

blz. 163, en het *obituarium* van Sint-Jansberg. Over de eerste betrekkingen van Dom Walwein met abt de Gouy, zie de kostelijke anecdote aangehaald door I. DE COUSSEMAKER, in *Annales du Comité flamand de France*, XVII (1888), blz. 12.

⁹ Ongetwijfeld hebben tussen de Benediktijnen van Sint-Jansberg en de Witheren van Dielegem nog andere regulieren het ambt van biechtvader te Groot-Bijgaarden uitgeoefend. De eerste kanunnik immers van Dielegem die wij te Groot-Bijgaarden ontmoeten is Mattheus Mangelaar († 1734).

¹⁰ Brussel, Algemeen Rijksarchief, hs. 7793 en 7794. Het handschrift 7794 dagtekent uit 1743 en is van de hand van Pater Henricus van Zesbeeck, in 1749 overleden als prelaat van Dielegem.

¹¹ *Le „Liber Mortuorum” de l'abbaye de Dileghem*, uitgegeven door J. LAVALLEYE in *Analecta Praemonstratensia*, II (1926) vgl.

den, de aartsbisschop van Mechelen, berust heden nog in het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen. Wij geven het hieronder uit als *Bijlage I*.

Het antwoord van de aartsbisschop is niet meer voorhanden. De kerkvorst moet ongetwijfeld hebben toegestemd, want de naam van Dom van Waescappel prijkt, naast die van zijn vier eerste voorgangers en van zijn twee opvolgers, op de marmeren gedenkplaat, die Dom Bernardus de Cerf liet aanbrengen in de abdijkerk van Sint-Jansberg. Samen met de oude Sint-Niklaaskerk verdween de gedenksteen in het begin der XIXe eeuw; de tekst echter bleef grotendeels bewaard in de *Gallia Christiana*¹². Enigszins gereconstrueerd wordt hij hieronder weergegeven als *Bijlage II*.

Dom N. HUYGHEBAERT.

BIJLAGEN

I.

*ILLVSTRISSIMO ET REVERENDISSIMO DOMINO
DÑO ARCHIEPISCOPO MECHLINIENSI
BELGII PRIMATI, etc.*

Exponit cum debito honore Rdus adm. Dñus Bernardus de Cerf, abbas Sti Joannis in Monte Morino Ipras translati, quod mediatus suus predecessor p[ie] m[emorie] admodum Rdus Dnus Franciscus Waescappelle anno millesimo sexcentesimo quadagesimo quarto existens in monasterio Majoris Bigardie propre Bruxellam (ubi, ante prelaturam, multis annis confessarius fuerat) ibidem in morbum incidens animam Deo reddidit vigesima octava mensis Augusti. Cumque tunc temporis bellorum injuriis aliisque impedimentis defuncti cadaver non sine gravi incommodo Ipras ad suum monasterium deferri posset, de consensu et assensu venerabilis domine abbatisse et conventus in ecclesia dictę Bigardię depositum fuit, cum protestatione expressa de restituendo dicto corpore seu cadavere sine ulla contradictione quandocumque reperetur, uti tunc per religiosos Sti Joannis prefati ibidem presentes insculptum fuit lamine plumbeę dicto cadaveri in ipso sepulcro adiunctę.

¹² Deel V, Parijs-Brussel, 1877, kol. 330-331.

Cum vero iam pax coaluerit, adeo ut commode cadaver illius defuncti transferri possit, ac conveniat id fieri ut prefati corpus in sua ecclesia universalem expectet resurrectionem, pateatque in eadem continuata successio, cuius observantiam omnis retro antiquitas religiose coluit, ac semper habuit pro fortissimo argumento fidei catholice contra omnes novatores, supplicat humillime Illustrissimam vestram Gratiam ut dignetur concedere apertionem dicti sepulcri, mandando, quatenus opus Dnę abbatissę et conventui prefatis, ubi antedicta sic reperta fuerint, ut sinant pacifice et sine ulla contradictione dictum cadaver cum feretro suo erui et Ipras ad monasterium dñi supplicantis transferri. Quod faciendo est.

Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief :
Kloosterlingen (Benediktijnen, III).

II.

Mortalium vindici sacrum.

Quiescunt hic coenobii hujus venerandi abbates

D. IOHANNES FASCHIN,

Qui eversis Morinis exul Audomari vivere desiit 6. Iulii 1570.

D. IOHANNES VAN [DER] HEYDEN,

Decessoris coadjutor etiam exul,

Ibidem fato concessit 6. Ian. 1584.

D. VINCENTIUS DU BUR

Balliolo pulsus a sectariis, hic aedificavit.

Obiit 4. Septembris 1627.

D. VALENTINUS DE BERTI,

Qui has aedes auxit,

mortuus est Gandavi in comitibus 7. Iulii 1637.

[D. FRANCISCUS VAN WAELSCAPPELLE,

Obiit 28. Augusti 1645, in Majori Bigardia,

Ubi fuerat a confessionibus.

D. PLACIDUS DE MARIAVAL,

Placide obdormivit 28. Octobris 1658.

D. BERNARDUS DE CERF,]

Qui vindicandae horum abbatum memoriae, suaeque asserendae,

Hoc marmor posuit,

Et obiit 7. Martii 1679.

Boekbesprekingen

F. VAN DEN BERGHE, *Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne*, Veurne, Oudleerlingenbond College, 1952, 27 × 19 cm., 313 blz., ill., reg. (Inleidend schrijven van Mgr E. J. De Smedt, bisschop van Brugge).

Verscheidene monographieën werden in 1951 en 1952 gewijd aan inrichtingen voor middelbaar onderwijs in ons land. Sommige daarvan behandelen, naast een bepaalde school, ook de voorgeschiedenis ervan en verdienen wegens hun inlichtingen en hun wetenschappelijke waarde ook buiten de gewone lezerskring van dergelijke publicaties gekend te worden. Zo het prachtig uitgegeven boek van E. H. Van den Berghe.

In het eerste hoofdstuk (blz. 13-75) wordt de geschiedenis van het elementair en het Latijns onderwijs te Veurne van de vroegste tijden af behandeld¹. De auteur onderzoekt er de oorsprong en de ontwikkeling van de kapittelschool en vermeldt o.m. dat in 1525 aan Petrus Stevin, abt van de Sint-Niklaasabdij der Norbertijnen, het recht verleend werd in de St. Walburgakerk een scholasterie op te richten en dat van dit ogenblik af een leek met het onderwijs in de „Latinsche en Vlaemsche schoole” belast werd, — feit dat voor dit tijdvak ook in andere steden vast te stellen valt. Wegens velerlei omstandigheden was de Vlaamse school in de XVIIe eeuw gescheiden van de Latijnse, doch beide onderwijsinrichtingen vielen onder het gemeenschappelijk beheer — en ook ten laste — van het kapittel en het stadsmagistraat. In 1619 werd aan de Norbertijnen, op aanvraag van de stedelijke overheid, het onderwijs in de Latijnse school opgedragen, de „Vlaemsche Schoole” of het lager onderwijs bleef verder aan een „meester” toevertrouwd. De inrichting en de onderwijsmethoden van de Norbertijnerschool waren geïnspireerd door die van de Jezuïeten. In 1714 werden de Latijnse en de Vlaamse scholen overgenomen door de Oratorianen die tot 1796 voor het

¹ Een eerste schets van deze geschiedenis bezorgde D. DALLE vorig jaar in zijn *Historiek van het Koninklijk Atheneum te Veurne* (Veurne, 1951). Zie dienaangaande R. L. Plancke, *Paedagogica Belgica*, II, blz. 68 en 69.

onderricht en de opvoeding van de jeugd zorgden. De auteur verstrekt hierbij een uitvoerige beschrijving van het leven in de Veurnse Oratorie en het Seminarie der Bursiers. Hierdoor wordt weer materiaal bijgebracht voor de eenmaal te schrijven geschiedenis van de Oratorianen in België.

In het tweede deel (blz. 77-143) beschrijft de auteur de strijd om het behoud van de Latijnsche Schoole tijdens de Franse overheersing en het Hollands bewind en weet die in het politiek kader van de tijd te plaatsen. Sommige details, welke hij hierbij bezorgt, zijn van belang voor de historische paedagogiek. Vermelden we terloops : het gebruik van de klankmethode voor het lezen volgens Prinsen en de rekenmethode volgens Pestalozzi (blz. 112 en 114), het vervangen van Verepeaus' grammatica in 1826-27 (blz. 135) en de invloed van de eerste rijksnormaalschool te Lier (blz. 117) ².

Het derde deel (blz. 145-256) behandelt het ontstaan van het bisschoppelijk college. Na 1831 wordt het stadscollege onder de leiding geplaatst van de bisschop van Gent, die leraars benoemt en toezicht houdt over het leerprogramma. Wegens plaatselijke politieke moeilijkheden en het oprichten door de staat van een middelbare school, komt het tot een breuk tussen stedelijke en geestelijke overheid en richt Mgr Malou, bisschop van Brugge, in 1851 het thans honderdjarig College van de Onbevleete Ontvangenis te Veurne op. De eerste vijftig jaren werden reeds besproken in de bundel „Vijftigjarig jubelfeest der inrichting van het Bisschoppelijk College van Veurne” (Roeselare, 1902), doch ook voor deze periode weet E. H. Van den Berghe nieuwe inzichten te bezorgen. De geschiedenis van het college (tot 1951) wordt volgens de chronologische volgorde der principalen behandeld en er wordt gewezen op het aandeel van ieder van hen bij de uitgroei van de instelling.

Ook dit deel reikt verder dan de plaatselijke onderwijs-geschiedenis : het inrichten van de „École primaire supérieure” en het verband met die van Dinant (blz. 163), het succes van de hoog-lagere school in het midden van de XIXe eeuw — wat bewijst dat deze vorm van onderwijs toen aan een werkelijke behoefte beantwoordde (blz. 169-170) —, het invoeren vóór 1845 van de „intuïtieve methode” van Th. Braun, leraar aan de rijksnormaalschool te Nijvel. Andere inlichtingen over het Veurns college zullen de belangstellenden in de geschiedenis van de Vlaamse strijd welkom zijn : de

² Ter kennis van belangstellenden vermelden we hier dat Dr L. A. Ducheyne in 1946 aan de Rijksuniversiteit te Gent een proefschrift voorlegde over de geschiedenis van het gemeentelijk onderwijs in West-Vlaanderen.

figuur van S. Dequidt (blz. 208-211) en de reeks studenten door hem gevormd (blz. 211-218), de invloed vóór de eerste wereldoorlog van de radikaal Vlaamse beweging en van Karel Rathé (blz. 227-229).

Het vierde deel „Jubelviering bij het honderdjarig bestaan van het bisschoppelijk college op Zondag 9 September 1951” (blz. 257-283), opgesteld door E. H. Raf. Vermeulen, is meer van rechtstreeks belang voor studenten en oudstudenten. Ten slotte volgen bijlagen met lijsten van leraars in 1831-1851 en 1851-1951.

In zijn uiteenzetting weet de auteur vaak aan schijnbaar onbelangrijke en saaie gegevens kleur en leven te geven. Men voelt werkelijk het schoolleven uit vroegere tijd met zijn gaven en tekortkomingen mee. Hierdoor biedt het werk, in tegenstelling met menige andere monographie op dit gebied, het groot voordeel dat het ook voor min ingewijden leesbaar en genietbaar wordt. Het is daarenboven wetenschappelijk gefundeerd, onverantwoorde uitlatingen zijn niet te vinden en met grote nauwkeurigheid wordt telkens naar de archiefbronnen verwezen.

R. L. PLANCKE.

D. DENYS, *Toponymie van Roeselare*. Roeselare, 1952, 472 blz., kaarten.

Het boek van Dr. Denys is de vrucht van achttien jaren opzoekingen in vele archieven. Wij hebben hier een lijst van 4670 oude en nieuwe plaatsnamen uit Roeselare, die ons toelaten de groei van deze stad te volgen vanaf de oudste tijden tot op heden. Tot in het begin van de XIXe eeuw was Roeselare slechts een klein centrum met een talrijke landbouwersbevolking in de buitenwijken. In de laatste honderd jaren is de stad gegroeid tot een belangrijk handels- en industriecentrum.

Na een uiteenzetting over de gevolgde methode, geeft de schrijver een zeer goede geografische schets. De bodem van Roeselare bestaat ten dele uit zandgrond en uit leemgrond, waarop in de hoge middeleeuwen bijna uitsluitend bossen groeiden. Talrijke beken doorkruisen de stad en lopen naar de Mandel, een bijrivier van de Leie. Onder de inwoners van de stad leeft een gesloten groep rond de Nieuwmarkt, die van een ander ras zijn dan de overige bevolking, en die leven van leurhandel met weefsels en klerstoffen.

Het plaatsje Roeselare wordt voor het eerst vermeld in 822, wanneer het geschonken wordt door Lodewijk de Vrome aan de Benediktijnerabdij van Elnon te Saint-Amand-les-Eaux

op de Schelde. Later kwam het terug in wereldlijk bezit en werd in 1282 door graaf Gwijde van Dampierre verenigd met de heerlijkheid Wijnendale, en tot in 1794 bleven de heren van Wijnendale heren van Roeselare.

Roeselare werd in de hoge middeleeuwen tot stad verheven, maar de buitengebieden behoorden tot talrijke heerlijkheden, waarvan de zetel niet altijd te Roeselare gevestigd was. Het grootste deel van Roeselare-buiten lag onder het Roeselare-ambacht. Er lagen zelfs enclaves van het Brugse Vrije onder Roeselare-buiten.

De schrijver behandelt nog in het kort het economisch leven van de stad en de kerkelijke geschiedenis. De oudste kerk is toegewijd aan de H. Michaël, wat schijnt te wijzen op een hoge ouderdom (IXe eeuw). Sint Michiel werd ook de patroon van de stad en zijn beeld prijkt in het stedelijk wapenschild.

De stadsnaam Roeselare brengt ons terug tot de natuurlijke toestand van de plaats in de middeleeuwen, en is een compositum van „roes” of riet, dat talrijk groeide langs de beken in een open plaats „laar” te midden de dichte bossen.

Het toponymisch glossarium met zijn 4670 namen, is vooral belangrijk voor de kennis van de ontwikkeling van de stad.

De oudste plaatsnaam is zeker de Mandel, voor het eerst vermeld in 811, en waarschijnlijk van Keltische oorsprong.

Het ontstaan van de namen van enkele stadswijken is zeer merkwaardig. De wijk Spanje, ten oosten van het stadscentrum, is geen fantaisienaam, maar heeft een historische grondslag. Door het verdrag van Nijmegen, in 1678 gesloten tussen Frankrijk en Spanje, werd de kasselrij Ieper bij Frankrijk ingelijfd, terwijl het Brugse Vrije met zijn toebehoren Spaans grondgebied bleef. Bijna geheel het gebied van Roeselare behoorde tot het Oost-Ieperambacht en ging naar Frankrijk over. Wat aan Spanje bleef kreeg de naam van dit land en heeft deze naam behouden tot op onze dagen, alhoewel de kasselrij Ieper in 1713, door het verdrag van Utrecht teruggegeven werd aan de Nederlanden.

Op 13 November 1901 kwam het Amerikaanse circus van Barnum en Bailey, op zijn rondreis door België, vertoningen geven te Roeselare. Het sloeg zijn tenten op ten noorden van het stadscentrum, en tot op onze dagen heet deze wijk Barnum.

Aan de oorlogen van de Noordnederlanders in den Oost (Indonesië) gedurende de tweede helft van de XIXe eeuw, namen veel arme jongelingen uit het Roeselaarse deel. Na twaalf jaren goede dienst ontvingen zij een pensioen van de Nederlandse regering. De herinnering aan deze veldtochten wordt o.m. bewaard in de naam van de wijk Batavia.

Enkele straten herinneren aan de uitwijking van de bevolking gedurende de oorlog van 1914-1918. Op het einde van 1914 werd, op bevel van de Duitse militaire overheid, de wijk Pilkem te Boezinge en Langemark door de bevolking onttruimd, omdat zij te dicht bij het front woonde. Een deel van deze vluchtelingen vond onderdak te Roeselare en enkele vestigden zich in een nieuwe straat, die later de naam kreeg Pilkemstraat. In 1917 werd de Roeselaarse bevolking, op haar beurt, uit de stad gewezen. Vele inwoners vonden een onderkomen te Baasrode, Eksaarde, Geel, Hamme, Herentals, Lier, Meulebeke, Schellebelle, Wetteren en Wichelen. Uit dankbaarheid gaf de magistraat van Roeselare de namen van deze steden en gemeenten aan de straten van een nieuw kwartier, dat aangelegd werd na 1920 ten oosten van het stadscentrum.

Andere namen herinneren aan de oorlog van de Boeren tegen de Engelsen in Transvaal van 1899 tot 1902. De Zuidafrikaanse Boeren genoten hier te lande een zeer grote populariteit, waaraan de herbergnamen Bloemfontein, Boer, Bothaville, Pretoria, Spioenkop en Transvaal herinneren.

Ook de eeuwenlange verbondenheid tussen de stad Roeselare en de heerlijkheid Wijnendale heeft sporen nagelaten in de toponymie. De noordelijkste wijk van Roeselare, die ligt ten westen van de steenweg Brugge-Menen, steenweg die in de XVIIIe eeuw werd bekostigd door de Paltsgraaf van de Rijn die toen heer was van Wijnendale, draagt nog de naam Wijnendalehoek.

In het begin van onze eeuw kende het Roeselaarse een belangrijke uitwijking van inwoners naar Noord-Amerika, vooral naar de streek van Detroit. Het valt echter op dat slechts één herberg „De Stad Detroit” daarvan de herinnering bewaart. Daarentegen zijn de bijzonderste steden waar de Nieuwmarktenaren op leurhandel trekken in de herbergnamen vermeld: Breda, Le Havre, Lisieux, Middelburg, Tilburg en Vlissingen.

De vele winkelnamen, die in de lijst opgenomen werden, geven een beeld van Roeselare als handelscentrum.

Na de alfabetische lijst van de plaatsnamen geeft de schrijver een „Topo-historisch reconstructiebeeld van Roeselare”, waar al de plaatsnamen samengebracht werden in chronologische en zakelijke volgorde. Zeer interessant zijn de hoofdstukken over landelijk Roeselare in de middeleeuwen en over de middeleeuwse nijverheid, handel en verkeer. Ook het volksleven wordt behandeld.

Bij het werk zijn zes kaarten gevoegd: de heerlijkheden (tegenover bl. 28) en de bos- en rietnamen (tegenover bl. 404), beide op schaal 1/40.000, en daarbij nog vier afzonderlijke kaarten: 1° een zeer overzichtelijke kaart met al de toponymen

van geheel Roeselare (1/10.000); 2° het schependom in 1641 volgens landmeter L. de Bersacques; 3° het stadscentrum circa 1920, en 4° het stadscentrum in 1950. De kaarten 2 tot 4 zijn op schaal 1/5.000.

Buiten enkele historische détails in de inleiding, is de Toponymie van Roeselare, die zeer veel en lastige opzoekingen heeft geveerd, een goed werk, dat met veel zorg werd samengesteld. En het is zoveel te verdienstelijker omdat Dr. Denys het grootste deel van het jaar te Chimay verblijft, en slechts gedurende de verlofdagen de laatste hand heeft kunnen leggen aan dit boek, waarvoor de Roeselarenaren hem dankbaar mogen zijn. Ten andere, het Stadsbestuur, alsook de N. V. Bank van Roeselare, die altijd op het voorplan staat wanneer het gaat om het bevorderen van de culturele activiteit in West-Vlaanderen, hebben hun steun verleend om de uitgave van dit boek mogelijk te maken.

JOS. DE SMET.

Kroniek

(Afgesloten op 1 April 1953)

In Memoriam.

Alhoewel hij niet behoort tot de Westvlaamse historici, dient in onze kroniek ongetwijfeld herdacht te worden de onlangs overleden Leuvense professor van Kerkgeschiedenis *Kan. Dr en Mag. A. DE MEYER*. Geboren te Hamme de 26 Februari 1887, stierf hij op 10 November 1952 na een pijnlijke ziekte, die hem reeds sedert maanden van alle activiteit weerhield. Onder leiding van de beroemde professor Cauchie verdedigde hij voor zijn magistraat in theologie, een schitterende thesis : *Les premières controverses jansénistes en France (1640-1649)*. Men mocht van hem verwachten dat hij door talrijke publicaties een ereplaats zou veroverd hebben onder onze moderne geschiedschrijvers. De overledene, die kort na zijn thesis tot opvolger van prof. Cauchie werd gepromoveerd, heeft er echter de voorkeur aan gegeven, bescheiden en gediensstig zoals hij was, zich ten dienste te stellen van de Leuvense studenten die zijn Historisch Seminarie bijwoonden. Gedurende meer dan dertig jaar heeft hij honderden studenten gevormd. Alhoewel deze bezigheid hem veel tijd eiste, was hij toch ook de zeer actieve directeur van de wereldberoemde „*Revue d'histoire ecclésiastique*” en verzekerde hij, met de medewerking van prof. Van Cauwenberghe, de verdere uitgave van de „*Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastique*”, gesticht door Kardinaal Baudrillart. Menig artikel, dat ook de geschiedenis van Vlaanderen aanbelangt, verscheen er van zijn hand. Steeds flink gedocumenteerd en stevig ineen-gestoken. Hem werden in 1946, twee lijvige bundels „*Miscellanea Historica*” door zijn collega's en oud-leerlingen opgesteld, in warme verering opgedragen. Prof. Kan. J. Coppens schetste in die uitgave de persoonlijkheid en het wetenschappelijk werk van de gevierde professor.

Te Quaracchi (Florentië) overleed op 2 October 1952 de *Z.E.P. Albanus HEYSSE, O.F.M.* Hij werd te Eeklo op 7 Januari 1877 geboren. Na zijn humaniorastudies trad hij in de orde van de Minderbroeders te Tiel in 1893 en werd in 1900 tot priester gewijd. Alras voelde hij zich tot wetenschappelijke arbeid aangetrokken. Hij werd daarom door zijn

oversten naar de Leuvense Hogeschool gestuurd. In 1912 werd hij belast met het onderwijs in de kerkgeschiedenis aan het Internationaal College San Antonio te Rome en in 1913 als prefect naar Quaracchi gezonden. Hij keerde vandaar slechts voor een korte tijd (1931-1934) naar Vlaanderen terug.

Naast zijn vele werken en bijdragen, meestal van algemeen Franciscaanse aard, dient hier vooral gewezen op de *Tabulae capitulares Almae Provinciae Joseph in Comitatu Flandriae*, die in 1910 door Ons Genootschap werd uitgegeven, op zijn artikels over de vermoedelijke auteur van de *Annales Gandenses*, op het *Necrologium conventuum Brugensium Fratrum Minorum* (1247-1807), en op een drietal artikels over de geschiedenis van de Brugse Minderbroederskloosters, verschenen in *Archivum Franciscanum Historicum*.

De lijst van zijn wetenschappelijke publicaties is gedeeltelijk opgenomen in *Franciscana*, II, 1947, blz. 84-85 en volledig in P. BOLLEN-KERKHOVE, *Bibliographie der Minderbroeders van de S. Jozef provincie in België*, blz. 146-148.

Op 15 Januari 1953 is ons medelid dhr Jules POLLET in de kliniek van het St. Janshospitaal te Brugge overleden. Hij werd geboren te Bissegem op 22 Augustus 1895. Na zijn humaniorastudies legde hij in 1918 het examen van onderwijzer af voor de Centrale Jury te Brussel. Achtereenvolgens onderwees hij een korte tijd te Schaarbeek en te Laken, en was sedert 1922 verbonden aan de Rijksmiddelbare Jongenschool te Brugge, waar hij wegens zijn eenvoudige en goeddelijke omgang met leerlingen en collega's door allen zeer gewaardeerd werd. Hij was stichtend lid (1926) en secretaris van de Brugse Gidsenbond, stichtend lid (1937) en penningmeester van de Bond der Westvlaamse Folkloristen. Hij had vooral belangstelling voor de Toponymie. Van zijn hand verschenen: *Toponymie van Varsenare*, in samenwerking met Dr J. HELSEN (1932); *Aalbeke, toponymische studie* (1936); *Toponymie van Meetkerke met een geschiedkundige schets* (1942); en enkele bijdragen in *Biekerf* en in onze *Handelingen*. Hij publiceerde bovendien een bondige schets: *De St. Sebastiaansschuttersgilde te Brugge* (1932).

Te Ieper overleed op 12 Februari 1953 de negentigjarige priester G. J. LAMERANT. Geboren te Reningelst op 3 Januari 1863, was hij begaafd met een rusteloos zoekende geest. Het sociaal probleem, de ingewikkelde Schriftuurvraagstukken, niet het minst de folklore en de geschiedenis van Vlaanderen, vooral van de Westhoek, waren er het object

van. Benevens een paar tamelijk oppervlakkige studies in verband met de H. Schrift, gaf hij degelijk werk uit op folkloristisch gebied. Namelijk zijn „Vlaamse volksvertellingen” en vooral zijn zeer belangrijke reeks „Vlaamsche wondervertellingen uit Fransch-Vlaanderen” (vijf delen). Zijn historische belangstelling spitste zich lange tijd op een episode uit de godsdienstoorlogen van de XVIe eeuw, nam. de marteldood van de drie priesters van Reningelst, zijn geboortedorp. In ons tijdschrift, in 1909, gaf hij over die gebeurtenis een studie uit. Zie ook zijn bijdragen over dit onderwerp in Biekerf (1923 en 1924) en de scherpe kritiek daartegenover van de hand van L. De Wolf.

Een bescheiden doch bekwaam geschiedkundige was de pas overleden rustend pastoor *A. SIX*. Geboren te Loker, op 11 Maart 1869, was hij o.m. pastoor te Westnieuwkerke en te Wingene. Hij stierf te Poperinge op 14 Maart 1953. Spijt zijn grote activiteit die hij aan de dag legde bij het waarnemen van zijn ambtsplichten, vond hij nog de tijd, om zich met locale geschiedenis bezig te houden. Vooral het verleden van zijn geboortestreek wekte zijn aandacht op. Van hem verscheen in ons tijdschrift een studie over : „De woestijn tusschen Ieper en Poperinge en de keure van 1161 zgz. voor de Acht Parochiën” (1932). Samen met een oud-pastoor van Loker, schreef hij een omvangrijke geschiedenis van deze gemeente, studie die echter niet uitgegeven werd.

Geschiedenis van West-Vlaanderen.

In het Rijksarchief te Brugge.

De Heer Conservator van het Brugse Rijksarchief, R. Dewitte, is als dusdanig afgetreden, daar hij de ouderdomsgrens bereikt had. Hem weze hulde gebracht om de activiteit, die hij aan de dag legde gedurende zijn lange loopbaan aan het Rijksarchief. Zonder twijfel zal dit emeritaat hem de gelegenheid schenken om menige studie, vrucht van zijn jaren opsporingen, te publiceren. In zijn plaats werd als conservator aangesteld onze medewerker, heer Rijksarchivaris J. De Smet. Samen met onze hartelijke gelukwensen om die vererende benoeming, drukken wij de hoop uit, dat die nieuwe taak de reeds belangrijke reeks studies, die hij publiceerde, niet zal doen stopzetten, maar in aantal nog zal doen aangroeien !

Eeuwfeestherdenking van Jonkheer Arthur Merghelynck te Ieper.

Op 9 Maart 1953 is het honderd jaar geleden, dat de bekende genealoog en kunstliefhebber Arthur Merghelynck te Ieper geboren werd. Op gebied van genealogie heeft hij van jongs af een buitengewone bedrijvigheid aan de dag gelegd. Reeds in 1877 verscheen van hem de „Recueil de généalogies inédites”. In 1897 kon hij een inventaris voorleggen van 555 manuscripten, die alle de geslachtskunde en de geschiedenis van West-Vlaanderen en aanpalende gewesten behandelen. Dit fonds berust thans in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Daar in de oorlog 1914-1918 vele oude handschriften uit de streek van Ieper teloor gingen, heeft dit fonds Merghelynck een heel bijzondere waarde verkregen. Zoals bekend, wordt het werk van A. Merghelynck, o.m. dank zij dit enig fonds voortgezet in de jaarboeken „Tablettes des Flandres”. In het eerste deel van deze reeks, heeft de H. Charles van Renynghe de Voxvrie, medelid van ons genootschap, een studie gepubliceerd gewijd aan A. Merghelynck. Benevens zijn genealogische studies vond deze de tijd om allerhande kunstvoorwerpen te verzamelen. Onder meer om deze een aangepast milieu te bezorgen, kocht Merghelynck het kasteelgoed Beauvoorde te Wulveringem. Het kasteel werd gans hersteld en tot een echt museum omgetoverd. Na zijn dood heeft Merghelynck dit kasteel in volle eigendom geschonken aan de Koninklijke Vlaamse Academie. Benevens dit kasteel, wist Merghelynck te Ieper een mooi 18e eeuws patriciërshuis te kopen. Ook dit gebouw werd tenemaal hersteld en in een museum herschapen. Bij zijn dood werd het in eigendom geschonken aan de Académie Royale de Belgique. Over dit herenhuis had hij in 1900 een monografie in 't licht gegeven. Jonkheer Merghelynck overleed te Ieper op 14 Juli 1908.

Het Iepers Museum werd gedurende de eerste wereldoorlog nagenoeg gans in puinen gelegd. Ook vele kunstwerken gingen verloren. Het gebouw werd heropgericht in de jaren 1930, doch eerst de laatste tijd kon aan het heropknappen van het inwendige van het gebouw begonnen worden. Dit werk wordt geleid door de conservator van het museum, de hr Ch. van Renynghe de Voxvrie. Men verhoopt binnen korte tijd met de nodige herstellingswerken klaar te zijn. Wellicht tegen de 13 Juni e.k. Op die dag zal te Ieper een bijzondere plechtigheid gehouden worden, én ter gelegenheid van de honderdste verjaring van A. Merghelynck's geboorte, én ter gelegenheid van het herstel van het Museum. Benevens onze Academies, zal o.m. het Comité Flamand de France, dat ook dit jaar zijn 100 jaar bestaan herdenkt, aan deze bijzondere herdenkingsfeesten

deelnemen. Het programma voorziet om 11 u. een academische zitting in het Museum Merghelynck, om 12.30 u. een ontvangst door het stadsbestuur in de Hallen, om 13 u. een lunch. De bijdrage tot deelneming is vastgesteld op 125 fr. (P. C. R. 554855 : Amis de l'Hôtel-Musée Merghelynck, Ieper).

Belangrijke publicaties.

Onder deze rubriek willen we regelmatig de aandacht vestigen op enkele grote werken, die niet kunnen ondergebracht worden in onze Boekenschouw, omdat ze niet binnen de grenzen van ons studie-domein vallen maar niettemin dienen aangestipt, daar ze belangrijk zijn voor de kennis van Vlaanderen's verleden.

Eerst dient gewezen op de groots opgevat en uiterst degelijk uitgewerkte *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (in twaalf delen), uitgegeven onder redactie van Universiteits-professoren van boven en beneden de Moerdijk. Het IVe deel, dat in 1952 verscheen, behandelt de Bourgondisch-Habsburgse Monarchie (1477-1567). We noteren er een studie van onze redactie-secretaris, de hr prof. Eg. I. Strubbe, over de Staatsinrichting in die periode. Het Ve deel geeft een zeer gedegen relaas van de Tachtigjarige oorlog (1567-1609).

Met veel belangstelling werd het verschijnen tegemoet gezien van het werk van Ir Paul Lindemans : *Geschiedenis van de Landbouw in België* (2 dln). Beide delen verschenen in 1952. Sedert lange tijd was er over dit onderwerp geen synthetisch werk meer verschenen. Door zijn vele voorafgaande studies was Ir Lindemans aangewezen om een nieuwe sythese te beproeven. De titel, die hij aan het boek heeft gegeven, laat uitschijnen dat de auteur ervan bewust is, dat het nog niet opgaat een definitieve studie over dit ontzaggelijk onderwerp te schrijven. Doch alles samen genomen is de proef zeer goed geslaagd, en zal deze studie ter hand genomen worden door alwie belang stelt in de geschiedenis van de landbouw en van onze buiten.

Een tweede deel van de omvangrijke en voor dit onderwerp nieuwe studie van Prof. St. Axters, o. p. *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden*, komt zo pas te verschijnen. Het eerste deel behandelde de Vroomheid tot rond het jaar 1300. Het werd in bevoegde kringen zeer goed onthaald. Voor de kennis van Vlaanderen's geschiedenis is dit werk uiterst nuttig, o.m. om de zo rijke bibliografie en om het aanstippen van vele weinig gekende handschriften.

Ten slotte wijzen we nog op een nieuw deel van het *Reperitorium van de Vlaamse Gouwen en Gemeenten*, gepubliceerd

door L. De Wachter. Dit deel geeft de Heemkundige documentatie voor de periode 1940-1950. Een tweede deel zal nog moeten verschijnen, aangezien dit deel enkel het Algemeen Gedeelte bevat, alsook de Gewesten, en voor wat de gemeenten betreft, enkel de dokumentatie voor de gemeenten, wier naam begint met A of B.

Plaatselijke Geschiedenis

In het weekblad van Izegem „De Mandelbode” verscheen een reeks bijdragen over locale geschiedenis van de hand van P. D. (Pieter Declercq).

Wij vermelden o.m. in de nummers van 1952 : Oude Paasgebruiken, 5 April; De Kapel van het Hospitaal, 24 en 31 Mei; Kachtem-Ommegang, 21 Juni; Emelgem-Ommegang, 2 Augustus; De Kermisweek te Izegem, 6 Augustus, 6 en 13 September.

Tot herdenking van het verschijnen, honderd jaar geleden, van de „Geschiedenis van Iseghem” van Kanunnik Tanghe, werden twee bijdragen aan deze Westvlaamse geschiedschrijver gewijd (20 en 27 September).

Verder verschenen in 1952 : De Beeldenstorm te Izegem, 6 December; De Slag te Ingelmunster in 1580, 13 December; De Vrijbuiters te Izegem, 20 December; De Oude Kerk van Izegem op prent en doek (met twee afbeeldingen), 24 December. Een bijdrage : Met Sanderus op wandel door Izegem, verscheen in het nummer van 31 Januari 1953.

De nummers 21 Februari-18 April 1953 brachten een reeks bijdragen over Oude Windmolens te Izegem, met name : De Bosmolens, Kotjensmolen, De Plaatsmolen, De Jonghe's Molen, Joye's Molen, De Abele-Molen, De Rynck's Molen en de Steendamolen.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis in West-Vlaanderen

De opgravingen in de Duinenabdij te Koksijde.

Deze winter werden de opgravingswerken voortgezet. Het hoogste duin, dat oprees achter de prelatuur werd aangepakt. Na korte tijd stootte men op een hoge muur. Ongeveer 3,50 m. hoog. Men stelde vast dat op deze plaats de muren, die de zogenaamde „gang van de broeders” omgeven, relatief nog zeer hoog zijn. De basissen, waarop de gewelfribben steunden zijn nog bewaard. Ook de poort met ogivale boog staat nog

recht. Dit jaar zal wellicht gans die gang alsook het wester kloosterpand blootgelegd worden. Mocht ook de S. Laurentiuskapel, waar de H. Bernardus de H. Mis zou opgedragen hebben, gans aan het licht gebracht worden. Dit zou goed samenvallen met de 800e verjaring van het overlijden van de abt van Clairvaux !

Het echtpaar Arnolfini of het echtpaar Jan van Eyck ?

Het is niet uitgemaakt wie voorgesteld wordt door het beroemde meesterwerk van J. van Eyck, bekend onder de naam van „het echtpaar Arnolfini” en berustend in de National Gallery te Londen. Over dit vraagstuk verscheen onlangs een studie van de hand van Maurice Brockwell : *The Pseudo-Arnolfini Portrait. A Case of mistaken identity.* London, 1952. Volgens schrijver zou dit paneel niet het echtpaar Arnolfini voorstellen, wel de schilder zelf met zijn vrouw. Jan van Eyck zou in het jaar 1434 twee dubbelportretten geschilderd hebben met nagenoeg gelijke afmeting. Het schilderij, dat feitelijk het echtpaar Arnolfini voorstelde, zou in 1789 te Madrid in een brand vergaan zijn. Het andere, dat van Eyck zelf voorstelt, zou tot in 1815 in ons land, in onbekend privaat bezit, gebleven zijn. Brockwell geeft echter toe dat hij de herkomst van het Londens portret niet met zekerheid kan vaststellen. Over gans dit vraagstuk, leze men de bondige uiteenzetting van Z. E. H. A. Viaene, in *Bieckorf*, 1953, 43-45.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. . . . 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. . . . 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8°, 136 blz. . . . 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge